

Van diaconale zorg naar sociale zekerheid

De invloed van de sociale zekerheidswetgeving op de Diaconie van de
Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid (1945 - 1990)

M.J. van Zelm

Masterscriptie *Politiek en maatschappij in historisch perspectief*

Begeleider: Ann Coenen

19 juni 2015

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Christelijke armenzorg tussen 1854 en 1960	5
1.1 Maatschappelijke ontwikkelingen tot 1945.....	5
1.2 De ontwikkeling van de christelijke armenzorg vanaf 1945 tot de invoering van de ABW.....	9
1.3 De invloed van de sociale verzekeringswetten op de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid tussen 1945 en 1960.....	12
1.4 Recapitulatie.....	15
2. Secularisering in Nederland (1960-1990)	16
2.1 Nederland rond 1960.....	16
2.2 Definities	17
2.3 Nederland tussen 1960 en 1990	18
2.4 Secularisering, de Diaconie en de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid.....	21
2.5 Recapitulatie.....	22
3. Christelijke armenzorg van 1960 tot 1990	23
3.1 Maatschappelijke ontwikkelingen en de burgerlijke armenzorg na 1960.....	23
3.2 De ABW en de christelijke armenzorg	26
3.3 De diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid na 1960.....	29
3.4 Recapitulatie.....	36
Conclusie.....	37
Bronnenlijst.....	40
Literatuurlijst.....	41

Inleiding

‘Op verzoek van den Heer A.M. Forma werden de drie meisjes van Wageningen in een ziekenfonds ingeschreven, met extra premie betaling voor opname in een ziekenhuis. Overige kosten zijn onder andere een pyjama voor Richard en een mantel voor Bets.’¹

Armoede is van alle tijden en armenzorg daarom ook. Dit citaat is een voorbeeld van christelijke armenzorg in 1948, maar in die tijd hadden de meisje ook geholpen kunnen worden door een particuliere charitatieve instelling of zelfs door de burgerlijke armenzorg die vanuit de overheid geregeld werd.

Armenzorg was eeuwenlang een kerkelijke aangelegenheid, maar vanaf de negentiende eeuw en met name vanaf de twintigste eeuw begon de Nederlandse overheid steeds meer taken over te nemen van de christelijke armenzorg. Het onderwerp van deze scriptie bevindt zich in de context van de opkomende verzorgingsstaat waarbij de overheid steeds meer zorgtaken van de burgers ging overnemen. De christelijke armenzorg was desondanks tot de jaren 1960 een vanzelfsprekendheid, ondanks de toename van de sociale zekerheidswetten. In 1965 werd echter de Algemene Bijstandswet (ABW) ingevoerd. Veel mensen dachten dat vanaf toen de christelijke armenzorg verleden tijd was en dat de overheid de armenzorg volledig zou overnemen.²

Vandaag de dag bestaat de diaconie echter nog steeds, maar toentertijd was het geen vreemde gedachte dat de rol van de kerken in de armenzorg wel eens uitgespeeld kon zijn. Toch is er weinig onderzoek gedaan naar de invloed van de sociale zekerheidswetten op de christelijke armenzorg. Deze invloed heb ik onderzocht aan de hand van één casus, omdat deze vraag te groot is voor deze scriptie om een algemeen geldend antwoord te geven. Ik heb gekozen voor de Gereformeerde Kerk in Amsterdam-Zuid, omdat deze kerk nog steeds bestaat en haar rol dus nog niet uitgespeeld was na de invoering van de ABW.

In deze scriptie is de invloed van de sociale zekerheidswetten op de diaconie, de armenzorg, vanuit de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid onderzocht. Het onderzoek focust op de periode 1945-1990, maar schets ook de voorgeschiedenis van de christelijke armenzorg

¹Brief van de penningmeester van de Weezenstichting aan de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid, 29 juni 1948, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Archief van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid (1879-1986), collectienummer: 99, doosnummer: 441. Alle gebruikte bronnen komen uit dit archief. In het vervolg zal er alleen verwezen worden naar het doosnummer.

²M.H.D. Leeuwen, van, ‘Opbloei van de charitas na 1965’ in: J. Gerwen, van en M.H.D. Leeuwen, van (ed.), *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekering in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam 1998) 759-798, 769.

vanaf 1854. De twintig jaar voor 1965 worden behandeld om zo te onderzoeken wat de invloed was van de ABW op de diaconie ten opzichte van de jaren voor de invoering.

Ik plaats de ontwikkeling van de christelijke armenzorg in de context van de secularisering van Nederland. Het onderzoek focust op de vraag welke invloed de invoering van de sociale zekerheidswetten uit de periode 1945 – 1965 had op de Diaconie van de Gereformeerde Kerk in Amsterdam-Zuid in de context van de christelijke armenzorg en secularisering van Nederland.

Dit onderzoek is verdeeld in drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de christelijke armenzorg van 1854 tot 1960 op basis van secundaire literatuur en primaire bronnen uit het archief van de Gereformeerde Kerk. Het tweede hoofdstuk beschrijft de secularisering van Nederland die zijn intrede deed vanaf de jaren 1960. Het derde hoofdstuk beschrijft de christelijke armenzorg van 1965 tot 1990 een ook in dit hoofdstuk is gebaseerd op secundaire literatuur en primaire bronnen uit het archief van de Gereformeerde Kerk. Het archief na 1990 is helaas niet beschikbaar voor onderzoek.

De methode die gehanteerd is in dit onderzoek betreft het inlezen in de bestaande algemene literatuur over armenzorg, literatuur over christelijke armenzorg en over het ontstaan van de Gereformeerde Kerk in Nederland. Voor het tweede hoofdstuk is algemene literatuur gebruikt over secularisering en over de secularisering van Nederland na 1960. De primaire bronnen die gebruikt zijn komen voornamelijk uit het archief van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid in het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden). Ik heb me toegespitst op de notulen van de diaconale vergaderingen om bloot te leggen hoe er werd gesproken over de invoering van de sociale zekerheidswetten in verhouding tot de diaconie en welke de oorzaken kunnen zijn geweest van een eventuele wijzigende aanpak van de diaconie. Daarbij heb ik ledenaantallen gebruikt voor de periode na 1965 om te analyseren of de secularisering ook in de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid heeft doorgewerkt. Tevens heb ik jaarrekeningen geanalyseerd om de financiële situatie van de diaconie in kaart te brengen.

Er is weinig onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van de christelijke armenzorg na 1965 en daarom is er een gat in de geschiedschrijving over de christelijke armenzorg aan het einde van de twintigste eeuw. Door onderzoek te doen naar deze periode is het mogelijk om te begrijpen waarom de christelijke armenzorg vandaag de dag is zoals zij zich voordoet. Deze scriptie is geschreven om daar een bijdrage aan te leveren en heeft daarmee relevantie.

Voor het theoretisch kader kon ik putten uit het standaardwerk over de geschiedenis van de Nederlandse armenzorg van Marco van Leeuwen. Hij stelt dat na de invoering van de ABW

de christelijke armenzorg zich meer ging richten op het buitenland en minder op de binnenlandse zaken, omdat die werden overgenomen door de Nederlandse overheid. Tevens heb ik het overzichtswerk van Cees Polderman gebruikt over de invloed van de sociale zekerheidswetten op de kerken in Nederland. Door de casus van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid te gebruiken wordt er onderzocht of deze past binnen de werken van Van Leeuwen en Polderman of dat het een uitzondering was.

1. Christelijke armenzorg tussen 1854 en 1960

Voordat de christelijke armenzorg tussen 1945 en 1960 beschreven wordt volgt in de eerste paragraaf een beschrijving van de context van de christelijke armenzorg in haar aanloop naar 1945. Ook zal er een kort overzicht worden gegeven van de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk in Nederland tot 1945. Deze twee beschrijvingen dienen ter voorbereiding op het startpunt van dit onderzoek naar de christelijke armenzorg na 1945 tot de invoering van de ABW in 1965. Deze periodisering van dit hoofdstuk is gekozen, omdat er geen bronmateriaal beschikbaar is van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid van voor 1945.

1.1 Maatschappelijke ontwikkelingen tot 1945

Ten tijde van de Bataafse Republiek (1795-1806) hebben de Patriotten getracht om de armenzorg volledig in handen te geven van een centraal gestuurde overheid, omdat het algemeen belang zwaarder diende te wegen dan het individuele belang. De scheiding tussen kerk en staat stamt al uit het begin van de negentiende eeuw, ook al werd dit pas in 1848 in de grondwet vastgelegd.³

In de praktijk bleek het echter zo te zijn dat de diaconale armenzorg de overhand kreeg over de burgerlijke armenzorg die vanuit de lokale overheden werd geboden. Een hulpbehoevende diende zich ten eerste te wenden tot zijn familieleden. Mochten zij niet kunnen voorzien in zijn behoefte, dan diende de hulpbehoevende zich te wenden tot de kerk of anders tot een particuliere instelling voor armenzorg. Pas als dat niet toereikend was kon diegene een beroep doen op de burgerlijke armenzorg vanuit de overheid. Op deze manier stond het ook verwoord in de Armenwet van 1854. Het doel hiervan was om te voorkomen dat armen zowel steun kregen vanuit burgerlijke als de kerkelijke armenzorg.⁴

³C. P. Polderman, *De kerk gepasseerd, Van kerkelijke zorg naar verzekeringscontract* (Zierikzee 2002) 5.

⁴Ibidem, 5-6 en 11.

Aan het begin van de twintigste eeuw was dit nog steeds de gebruikelijke gang van zaken en was de armenzorg complex geregeld. De armenzorg in Nederland kon niet onder één noemer gevat worden. Er waren diverse charitatieve instellingen die allemaal ‘hun eigen regels, bestuurders, fondsen en armen hadden’.⁵

Net zoals in de negentiende eeuw zagen de kerken zich in de twintigste eeuw genoodzaakt om zich te ontfemen over de armen om op die manier invloed uit te oefenen op arme geloofsgenoten. Er was nog geen sprake van samenwerking tussen kerken, omdat het idee van de ‘heersende kerk’ sterk aanwezig was in de samenleving. Elke kerk was ervan overtuigd dat haar stroming de juiste was.⁶

Desondanks kwam er langzaam maar zeker een kentering in de verhouding tussen kerk en staat wat betreft de armenzorg. Nadat de armenwet van 1854 was ingesteld bleek dat er ook steeds meer gebruik van gemaakt werd. Ook aan het begin van de twintigste eeuw werden steeds meer armen bedeed met hulp vanuit de burgerlijke armenbesturen, omdat de kerken niet alle armen meer konden verzorgen.⁷

Dit leidde uiteindelijk tot de Armenwet van 1912. Het voorstel dat is ingediend door Theo Heemskerk, een gereformeerde, conservatieve politicus die erkende dat het niet mogelijk was voor kerkelijke en particuliere charitatieve instellingen om in de gehele armenzorg te voorzien. De Armenwet van 1912 gaf daarom meer financiële middelen aan gemeenten om armenzorg te verlenen.⁸ De kerkelijke en particuliere instellingen behielden echter wel het recht om eerder armenzorg te mogen verlenen dan dat een hulpbehoevende staatszorg kreeg. Een ander gevolg was dat dubbele bedeling vanaf toen officieel was toegestaan.⁹

De Armenwet van 1912 betekende kortom dat de rol van de overheid beperkt bleef tot het scheppen van randvoorwaarden waardoor zowel de particuliere als de kerkelijke armenzorginstellingen bepaalde wie er hulp kon krijgen. De mogelijkheden tot burgerlijke armenzorg werden groter, maar dit betekende niet dat er daadwerkelijk meer gebruik van werd gemaakt. De gemeenten bepaalden de regels waardoor een hulpbehoevende zich niet direct kon beroepen op de Armenwet. Hij of zij mocht niet kiezen van welke instantie hij hulp mocht

⁵M.H.D. Leeuwen, van, ‘Armenzorg 1912-1965: van centrum naar periferie’, in: J. Gerwen, van en M.H.D. Leeuwen, van (ed.), *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekering in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam 1998) 520-569, 520.

⁶Ibidem, 520.

⁷Ibidem, 520.

⁸Polderman, *De kerk gepasseerd*, 12.

⁹Van Leeuwen, ‘Armenzorg 1912-1965’, 521.

vragen. Achteraf gezien moest er meer gebeuren om de armoede op te heffen dan de Armenwet van 1912 kon bewerkstelligen.¹⁰

Er werd na 1912 daarom nog veel gebruik gemaakt van christelijke armenzorg. Het interbellum kenmerkte zich door het specialiseren van armenzorg. Waar er voorheen algemene armenzorginstellingen waren kwamen er steeds meer instellingen voor specifieke groepen zoals bejaardenhuizen, weeshuizen en ziekenhuizen. Die specialisatie gold ook voor particuliere instellingen, maar bij de christelijke armenzorg was deze tendens het sterkst.¹¹

Wat de specifieke redenen waren voor deze ontwikkeling in de christelijke armenzorg is nog steeds niet helemaal duidelijk. Een algemene reden die ook gold voor de gehele armenzorg is dat het efficiënter was, maar het heeft waarschijnlijk ook te maken met het feit dat de kerken minder geld te besteden hadden. Door de armenzorg te splitsen bestond de kans dat bijvoorbeeld een christelijk bejaardenhuis een gemeentelijke subsidie kon aanvragen waardoor de diaconie ontlast werd.¹²

Tijdens deze ontwikkeling van groeiende, vanuit de overheid gefinancierde, burgerlijke armenzorg, die steeds dominanter werd ten opzichte van christelijke armenzorg, ontstond er een nieuwe kerkstroming. De staatskerk in de negentiende eeuw was de Nederlandse Hervormde Kerk, maar in 1834 ontstond daaruit de Christelijke Gereformeerde Kerk en in 1886 de Nederduitsch Gereformeerde Kerk. Een samenvoeging van deze uit de *Afscheiding* en de *Doleantie* ontstane kerken noemden zich in 1892 de Gereformeerde Kerken in Nederland. Onder aanvoering van politicus Abraham Kuyper heeft deze kerk zich gepositioneerd tussen de andere kerken door zich sterk op zichzelf te richten als gemeenschap. Zij ontwikkelde zich tijdens het interbellum tot een eigen zuil met eigen kerken, een politieke partij, eigen scholen en eigen ontspanningsverenigingen.¹³

De eerste zestig jaar van haar bestaan bleek de Gereformeerde Kerk een maatschappelijk actieve, maar in politiek en cultureel opzicht conservatieve kerk met traditionele religieuze opvattingen. In die zestig jaar zijn er twee afscheidingen geweest van groeperingen die andere opvattingen hadden en daarom de kerk moesten verlaten. Bij de tweede groep was dat in 1944

¹⁰L. van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid, Een onderzoek naar de ontwikkeling van de armenzorg in Nederland tegen de achtergrond van de overgang naar de Algemene Bijstandswet, 1912-1965* (Delft 1986) 28.

¹¹Van Leeuwen, 'Armenzorg 1912-1965', 529-530.

¹²Ibidem, 530.

¹³G. Dekker, *De stille revolutie, De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken in Nederland tussen 1950 en 1990* (Kampen 1992) 11-13.

tijdens de Tweede Wereldoorlog. Inhoudelijk deden deze afscheidingen weinig af aan de identiteit van de Gereformeerde Kerk. Dat veranderde pas na 1950.¹⁴

Tijdens het interbellum had de Gereformeerde Kerk te maken met dezelfde problemen met haar armenzorg als de andere kerken. Ten tijde van de Tweede Wereldoorlog kreeg de christelijke armenzorg echter restricties opgelegd van de bezetter. Aangezien christelijke armenzorg in Duitsland verboden was probeerde de bezetter de rol van de kerken in de Nederlandse samenleving zo veel mogelijk te verkleinen. Zo mocht er bijvoorbeeld niet door niet-kerkelijke organisaties gecollecteerd worden zonder vergunning en was er even sprake van een verplichte registratie voor de kerken en de diaconieën, maar dit werd na veel protest toch geschrapt.¹⁵

In Duitsland verving de nationaalsocialistische organisatie ‘Winterhilfe’ de armenzorg van de kerken, omdat kerkelijke armenzorg verboden werd. De Nederlandse variant ‘Winterhulp Nederland’ werd in oktober 1940 opgericht. Er werd getracht om de rol van christelijke armenzorg zoveel mogelijk te beperken, maar dit stuitte op veel verzet door de kerken. Er werd ingesteld dat kerken niet zonder toestemming van Winterhulp mochten collecteren aan de deur van kerkleden. Het Convent van Kerken, een overlegorgaan van protestantse kerken, ging hier niet mee akkoord. Zij kon zich ten eerste niet vinden in het feit dat de Winterhulp zich niet voor joden inzette. Aan discriminatie wenste het Convent niet mee te doen. Daarbij leek deze centraal gestuurde armenzorg vanuit Winterhulp veel op staatsarmenzorg. ‘De diaconie is niet belast met de vervulling van een taak, die de kerk ook aan anderen zou kunnen overlaten, zij is een essentieel element van den dienst der Kerk’.¹⁶

Ook in de Gereformeerde Kerk in Amsterdam was er discussie over hoe de diaconie diende om te gaan met de richtlijnen die uitgezet waren door de bezetter. De Kerkenraad heeft in 1940 een bezwaarschrift ingediend bij de secretaris-generaal van justitie om te voorkomen dat de diaconie geregistreerd moest worden. De vrijheid van de kerken werd te veel bedreigd en daar kon de Gereformeerde Kerk in Amsterdam niet mee leven. De manier waarop de Gereformeerde Kerk zich opstelde heeft geen problemen gegeven, omdat de bezetter niet in conflict met de kerken wilden komen. Ook schaarde zij zich onder het beleid van het Convent

¹⁴Ibidem, 14-15.

¹⁵Van Leeuwen, ‘*Armenzorg 1912-1965*’, 531-532.

¹⁶Ibidem, 532.

van Kerken wat betreft de Winterhulp Nederland. De Gereformeerde Kerk Amsterdam ging niet akkoord met het feit dat er samengewerkt diende te worden met Winterhulp.¹⁷

Er is niet veel meer bekend over de christelijke armenzorg in de Tweede Wereldoorlog. Aannemelijk is dat armenzorg vanuit kerken niet alleen voor leden van de desbetreffende kerk was, maar ook voor andere hulpbehoevenden en er zijn gevallen bekend dat zelfs Duitse slachtoffers geholpen werden. In de volgende paragraaf zal de christelijke armenzorg vanaf 1945 tot 1965 beschreven worden. Hierin zal tevens aandacht zijn voor de ontwikkeling van de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid.

1.2 De ontwikkeling van de christelijke armenzorg vanaf 1945 tot de invoering van de ABW

Toen de Tweede Wereldoorlog ten einde was leek er voor de christelijke armenzorg een hoopvolle toekomst in het verschiet te liggen. Tijdens de oorlog bleek dat de kerken een belangrijke rol hadden gespeeld in de armenzorg en dit bood hen zelfvertrouwen om te denken dat zij de armenzorg weer over zou nemen van de overheid. Het idee van de ‘heersende’ kerk was nog steeds aanwezig in de samenleving en veel mensen dachten dat de grootste kerk, de Nederlands Hervormde Kerk, als een soort volkskerk zou gaan fungeren.¹⁸

Daarnaast hadden de kerken ook een belangrijke rol in het bestrijden van de geestelijke armoede. Tijdens de bezetting kende de Nederlandse bevolking financiële armoede en wetteloosheid, maar na de bevrijding was er volgens vele mensen sprake van overvloed en zedeloosheid. Met name op dit laatste aspect kon de kerk goed inspelen.¹⁹

De Nederlandse overheid ging echter zelf ook op zoek naar manieren om armoede te bestrijden en begon kortom na te denken over sociale zekerheid. Zij liet zich inspireren door het beroemde rapport van de Britse topambtenaar William Beveridge ‘Social Insurance and Allied Services’ uit 1942. Daar stond onder andere in dat er een minimuminkomen moest komen voor mensen die niet in hun eigen levensonderhoud konden voorzien. Er diende een sociale verzekering te komen vanuit de staat die vervolgens door organisaties van particulier initiatief moesten worden uitgevoerd.²⁰

¹⁷J.P. Stoop, ‘Kerk onder de Duitse bezetting, De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Amsterdam en de maatregelen van de bezetter’, in: J.D. Snel, P.H.A.M. Abels, G.N.M. Vis en J. Bakker (ed.), *En God bleef toch in Mokum, Amsterdams kerkgeschiedenis in de negentiende en twintigste eeuw* (Delft 2000) 475-494, 477.

¹⁸Van Leeuwen, ‘Armenzorg 1912-1965’, 535.

¹⁹Ibidem, 535.

²⁰Polderman, *De kerk gepasseerd*, 20.

Naast het Beveridge rapport was er een gegeven in het naoorlogse denken dat voortgekomen was uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens in 1948. Artikel 25 stelt dat 'Een ieder recht heeft op een levensstandaard, die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin, waaronder inbegrepen voeding, kleding, huisvesting en geneeskundige verzorging en de noodzakelijke sociale diensten, alsmede het recht op voorziening in geval van werkloosheid, ziekte, invaliditeit, overlijden van de echtgenoot, ouderdom of een ander gemis aan bestaansmiddelen, ontstaan ten gevolge van omstandigheden onafhankelijk van zijn wil.'²¹

De gedachte dat burgers niet afhankelijk dienen te zijn van liefdadigheid, maar recht hebben op een inkomen dat gegarandeerd wordt vanuit de staat was na de oorlog een breed gedragen gedachte. Ook waren de economische ideeën van de Britse econoom John Maynard Keynes populair die stelde dat de overheid als taak had om de koopkracht op peil te houden om daarmee de economie te stimuleren.²²

De kabinetten Drees (1948-1958) namen zowel de ideeën van Beveridge als die van Keynes over waardoor de Nederlandse overheid probeerde om de economie planmatig te sturen. Zo werd er een Centraal Planbureau opgericht en verscheen er een Centraal Economisch Plan waarin geleide loonpolitiek een belangrijke factor was. De maakbaarheid van de samenleving werd met name door socialisten gezien als iets dat de Nederlandse politiek kon bewerkstelligen.²³

In de loop van de twintigste eeuw waren er al meerdere sociale verzekeringswetten aangenomen waardoor het economische beleid van de kabinetten Drees niet geheel uit het niets kwam. In 1901 werd de ongevallenwet aangenomen. Deze wet hield in dat werknemers die een premie betaalden, een uitkering kregen bij een bedrijfsongeval en door deze wet werd er voor sommige werknemers zelfs een pensioen opgebouwd. De mensen die door de sociale verzekeringswetten werden geholpen moesten voorheen door de armenzorg geholpen worden. De ongevallenwet keerde uit aan invaliden, zieken en bejaarden en de ziekte wetten van 1913 en 1930 en de ouderdomswet van 1919 zorgden ervoor dat steeds minder mensen door de armenzorg geholpen werden. In 1940 werd er een herstelfonds voor oorlogsslachtoffers ingesteld en in 1943 de Sociaaleconomische Hulpverlening aan Kleine Zelfstandigen.²⁴

²¹Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948, artikel 25.

²²Polderman, *De kerk gepasseerd*, 21.

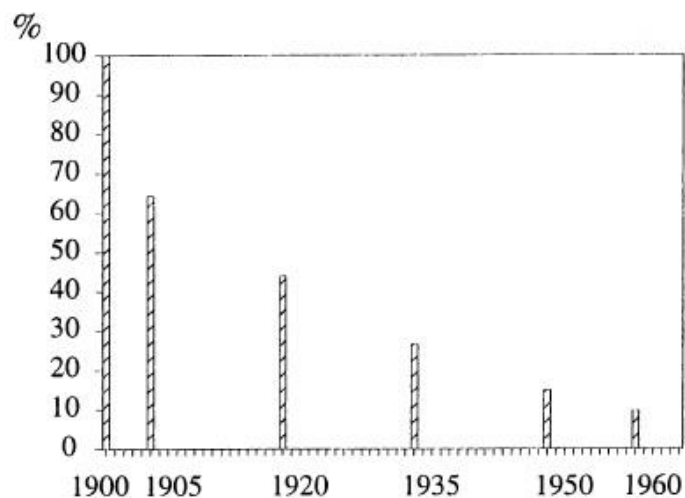
²³Ibidem, 21.

²⁴Van Leeuwen, *'Armenzorg 1912-1965'*, 538.

Ook na de oorlog werden er nieuwe sociale verzekeringswetten ingevoerd die ervoor zorgden dat andere hulpbehoevenden, naast invaliden, zieken en bejaarden niet meer door de armenzorg geholpen werden. ‘De overbruggingsregeling voor werklozen (1945), de regeling voor hulp aan gedemobiliseerde militairen (1946), de Noodwet ouderdomsvoorziening (1947), verbeteringen in de Invaliditeitswet (1948), de Bedrijfspensioenregeling van 1969, de Gemeentelijke Sociale Werkvoorziening voor handarbeiders (1950), de Rijksblindenzorg (1951) en de Sociale Bijstandsregeling van 1952 die in 1957 is vervangen door de Werkloosheidswet.’²⁵

Kortgezegd werd het sociale zekerheidstelsel na 1945 verder uitgebouwd en kan worden gesproken van het Gouden Tijdperk van de verzorgingsstaat, mede doordat het economisch goed ging met Nederland. Aan het begin van de jaren 1970 behoorde de dekkingsgraad van de sociale verzekeringen in Nederland tot de hoogste van geheel Europa. Daarbij was er weinig tot geen aandacht voor re-integratie en ook werd er weinig onderzoek gedaan naar misbruik van de sociale zekerheid waardoor er veel gefraudeerd kon worden.²⁶

Grafiek 1. *Aandeel van de armenzorg in de totale institutionele sociale zorg in Nederland 1900-1965*

Bron: Goedhart, *Sociale verzekering in het middenveld*, 89.

NB. De uitgaven aan armenzorg zijn uitgedrukt als percentage van de totale uitgaven aan armenzorg, sociale verzekeringen, sociale voorzieningen en steunregelingen voor werklozen.

²⁵Ibidem, 538-539.

²⁶J. van Gerwen, ‘De welvaarsstaat: volksverzekeringen, verzekeringsconcerns, financiële dienstverleners en institutionele beleggers 1945-2000’ in: J. Gerwen, van en Marco H.D., Leeuwen, van (ed.), *Zoeken naar zekerheid. Risico’s, preventie, verzekeringen en andere zekerheidsregelingen in Nederland 1500-2000* (Amsterdam 2000) 1-444, 366-367.

Grafiek 1²⁷ geeft een beeld weer van het waarschijnlijke effect van de sociale verzekeringswetten op de armenzorg, zowel kerkelijk, particulier als vanuit de overheid, in Nederland in de periode tot de invoering van de ABW. Of deze percentages precies kloppen is niet zeker, maar de trend is duidelijk. Armenzorg was in het begin van de twintigste eeuw prominenter aanwezig dan in het tweede deel van de twintigste eeuw. Van Leeuwen stelt dat de kerken via de armenzorg de band met de geloofsgenoten wilden behouden, maar dat dit in de loop van de twintigste eeuw te veel geld ging kosten.²⁸

Het verschil tussen hulp vanuit de diaconie, vergeleken met de sociale zekerheid, was dat het eerste minder vrijblijvend was. Wie hulp uit de diaconie kreeg werd verwacht om op zondag in de kerk te zitten. Zulke verwachtingen zaten er niet aan de hulp vanuit de overheid.

In de volgende paragraaf wordt beschreven hoe de toenemende invloed van de overheid op sociale zekerheid door middel van sociale verzekeringswetten eruit zag ten opzichte van de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid.

1.3 De invloed van de sociale verzekeringswetten op de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid tussen 1945 en 1960

De invloed op de diaconie is moeilijk meetbaar, maar zeker is dat die invloed er geweest is, omdat er tijdens diaconale vergaderingen voor 1965 af en toe over gesproken is. Over het algemeen waren die diaconale vergaderingen van praktische aard. Na de opening van de voorzitter van de diaconie werden de ingekomen stukken behandeld, zoals bedankkaartjes voor het krijgen van bloemen.²⁹

Vervolgens werden de diakenen verzocht om te rapporteren bij welke hulpbehoevende gemeenteleden zij langs zijn geweest en welke hulp diegenen nodig hadden van de diaconie of hoe zij zijn omgegaan met de gekregen hulp. Uit die rapporten blijkt dat de diaconie soms belang had bij de hulp van de sociale zekerheidswetten die vanuit de Gemeente Amsterdam werd geboden.

In de notulen van de diaconale vergadering van 24 juni 1948 wordt bijvoorbeeld een vrouw beschreven die niet kon rondkomen. Zij had wel een pand in Amsterdam, maar geen onderhuurster waardoor zij geen extra geld binnenkreeg. Deze vrouw heeft de diaconie om een gratis kerkbode gevraagd. Als reactie op haar verzoek ging er een diaken naar haar toe om haar

²⁷Van Leeuwen, *'Armenzorg 1912-1965'*, 539.

²⁸Ibidem 539.

²⁹Notulen diaconale vergadering 29 april 1948, doosnummer 421.

te vertellen dat zij, in haar huidige situatie, drie dingen moest doen. Dit was advies vragen, ze moest praten met de wijkpredikant, maar ook moest zij naar de ambtenaar van sociale zaken van de gemeente Amsterdam.³⁰

Een ander voorbeeld is dat er bij een vergadering, tijdens de behandeling van de ingekomen stukken, een brief besproken werd van de Gemeente Amsterdam, afdeling onderwijszaken, waarin stond dat er geen ontheffing kon worden ontleend voor schoolgeld van een kind. Blijkbaar was die ontheffing aangevraagd door de diaconie. Als reactie hierop ging de diaken uitzoeken of er een fonds beschikbaar was vanuit de kerk voor schoolboeken.³¹

Nog een element dat vaker terugkomt in de rapporten van de diakenen is dat arme kerkleden steun hebben aangevraagd van Sociale Zaken van de Gemeente Amsterdam, maar dat de aanvraagtijd tot die steun te lang duurde. Daarom zaten die kerkleden even zonder geld en vroegen zij tijdelijke steun aan de diaconie. ‘De diaconie werd verzocht voor een overbrugging tot de uitkering Drees komt om een regeling op voorschotbasis met hem te mogen treffen. Dat werd toegestaan’³²

De diaconie ging kortom eerst op zoek of er geld beschikbaar was vanuit de Gemeente Amsterdam en pas daarna werd er gekeken wat de diaconie zelf kon betekenen. Opvallend is dat de Gereformeerde Kerk, vlak na de oorlog, snel heeft geaccepteerd dat zij niet in staat was om voor alle kerkleden te voorzien in armenzorg. Wat dit betreft past zij in de theorie van Van Leeuwen die stelt dat de kerken wegens geldgebrek de band met haar leden moeilijk konden behouden. Uiteraard kwam in de notulen nooit letterlijk te staan dat de diaconie steeds minder kon uitgeven aan de diaconie wegens geldgebrek, maar sommige besluiten impliceren dit toch. De diaconie had kritiek op een man die al vier weken leefde van de diaconie van de Gereformeerde Kerk, maar ondertussen ook ‘Rijksverzorging en andere fondsen had aangevraagd.’³³

Van deze persoon werd gevonden dat hij voor zichzelf moest gaan zorgen en dat de diaconie zich niet meer verantwoordelijk voelde voor deze man. Blijkbaar zorgde het feit dat de man vanuit verschillende instellingen werd ondersteund, dat de diaconie niet de behoefte voelde om deze man te blijven helpen.

Een ander voorbeeld van eenzelfde situatie is een lid van de kerk die in de betonsector werkte, maar die wegens een staking een week niet kon werken. Ter compensatie wilde hij van

³⁰Notulen diaconale vergadering 24 juni 1948, doosnummer 421.

³¹Notulen diaconale vergadering 14 oktober 1948, doosnummer 421.

³²Notulen diaconale vergadering 29 december 1949, doosnummer 421.

³³Notulen diaconale vergadering 24 juni 1948, doosnummer 421.

de diaconie 54 gulden ontvangen, maar hem werd 25 gulden toegekend. Voor het overige bedrag werd hij doorverwezen naar sociale zaken. De diaconie maakte gebruik van de mogelijkheid van Sociale Zaken, zodat zij niet het gehele bedrag hoeft uit te keren.³⁴

Uit de notulen blijkt dat de toenemende sociale verzekeringen door de diaconie van de Gereformeerde Kerk niet als een bedreiging werden gezien in tegenstelling tot dat wat Van Leeuwen stelt. In september 1948 blikte de voorzitter terug op het kerkelijk jaar en tijdens zijn terugblik noemde hij bijvoorbeeld de Noodwetten Drees zoals de Noodwet ouderdomsvoorziening uit 1947. De invoering van deze wet 'wijst op de urgentie van het vraagstuk van de verzorging van onze alleenstaande Oude Broeders en Zusters'.³⁵

In plaats van een bedreiging zag hij het als een teken aan de wand en benadrukte hij ook de Gezinsverzorgingscommissie die vanuit de Gereformeerde kerk zorgde voor de ouden van dagen. Achteraf zou deze gedachte als naïef kunnen worden bestempeld, maar waarschijnlijk dacht de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid in die tijd, vlak na de oorlog, dat de diaconie de komende tijd beter in de behoefte kon voorzien van hulpbehoevende kerkleden in vergelijking met de sociale wetgeving.

Slechts een paar jaar later echter kon de diaconie van de Gereformeerde Kerk niet achterblijven ten opzichte van de overheid. Dit is terug te zien in het verhogen van de vastgestelde bijdragen voor arme gemeenteleden. Zo werden in 1950 de geldelijke bijdragen vanuit de overheid verhoogd en als reactie hierop verhoogde de Diaconie ook de bijdragen aan gezinnen en bejaarde gemeenteleden. Dit gebeurde ook in 1963 toen de gemeente opnieuw de steunnormen verhoogde.³⁶

Van Leeuwen stelt dat de armenzorg een middel van de kerk was om arme geloofsgenoten te betrekken bij de kerk. De diaconie gold als een controlemiddel. Uit de notulen van de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid blijkt dat dit niet alleen gold voor arme mensen, maar ook voor welgestelde mensen. Zo rapporteerde een diaken over een lid van de kerk waar hij langs wilde gaan om te vragen waarom hij een bepaald bedrag overmaakte naar de Diaconie. 'Men is van mening dat met zijn inkomen een hogere bijdrage mogelijk is.'³⁷

³⁴Notulen diaconale vergadering 10 augustus 1950, doosnummer 421.

³⁵Notulen diaconale vergadering 9 september 1948, doosnummer 421.

³⁶Notulen diaconale vergadering 10 augustus 1950 en 30 september 1963, doosnummer 421.

³⁷Notulen diaconale vergadering 22 september 1949, doosnummer 421.

1.4 Recapitulatie

Zowel Van Leeuwen als Polderman stellen dat de invoering van de sociale zekerheidswetten ervoor gezorgd heeft dat de overheid de armenzorg is gaan domineren ten opzichte van de kerken. Mede doordat de inkomsten van de kerken in de twintigste eeuw verminderden, kon de diaconie niet meer opdraaien voor de volledige kosten. Van Leeuwen stelt dat de diaconie een belangrijke manier was voor de kerk om de band met haar geloofsgenoten te behouden. Ook stelt hij dat kerken over het algemeen probeerden om zo veel mogelijk zelf de armenzorg te verzorgen in plaats van de overheid. Voor de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid gold dit ten dele.

Uit de analyse van notulen van de diaconie blijkt namelijk dat de diaconie veel baat had bij de armenzorg die vanuit de Gemeente Amsterdam werd verzorgd. Zo werden er soms kerkleden doorverwezen naar Sociale Zaken om daar hulp te vragen. Het hoofdmotief waarom de Gereformeerde Kerk dit deed was waarschijnlijk geldgebrek. Dit blijkt uit de aanvraag die de kerk gedaan heeft voor ontheffing op het schoolgeld van een jongen. Dit past aan de ene kant in de theorie van Van Leeuwen, omdat de kerk wegens geldgebrek wel gebruik moest maken van armenzorg vanuit de overheid.

Aan de andere kant past dit niet in zijn theorie, omdat de Gereformeerde Kerk niet krampachtig moeite bleef doen om zoveel mogelijk te voorkomen dat kerkleden gebruik maakten van armenzorg vanuit de overheid. Vrij veel kerkleden werden snel doorverwezen naar Sociale Zaken. Ook werd bijvoorbeeld de invoering van de Noodwet ouderdomsvoorziening niet als een bedreiging gezien, maar als een teken dat de zorg voor ouderen, ook vanuit de diaconie, van grote noodzaak was wat achter misschien naïef was.

Een aanvulling op de theorie van Van Leeuwen betreft de rol van de diaconie. Zij werd niet alleen gebruikt om de band met arme geloofsgenoten te behouden, maar zij gold tevens als controlemiddel voor de meer welgestelde kerkleden. Leden die naar de diaconie haar zin financieel te weinig bijdroegen werden door de diakenen medegedeeld dat zij, vanwege hun inkomen, meer konden bijdragen.

De toenemende sociale zekerheid vanuit de overheid zorgde ervoor dat band tussen de kerken met hun geloofsgenoten minder stevig werd. De hulp vanuit de overheid was vrijblijvender dan die van de diaconie.

In het volgende hoofdstuk wordt nog een belangrijke invloed beschreven op deze band tussen de kerken en hun leden. De ontwikkeling van de christelijke armenzorg na 1960 kan namelijk niet los worden gezien van de secularisering van de Nederlandse samenleving. De

kerken kregen na 1960 steeds minder leden. Het effect daarvan wordt in het volgende hoofdstuk beschreven.

2. Secularisering in Nederland (1960-1990)³⁸

Voordat, in het derde hoofdstuk, de invloed van de sociale zekerheidswetgeving op de christelijke armenzorg beschreven wordt, zal in dit hoofdstuk de secularisering van Nederland worden beschreven. Tevens zal er een paragraaf worden gewijd aan de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid om te zien welke invloed de secularisering had op deze specifieke casus om deze vervolgens in de bredere context te bezien.

2.1 Nederland rond 1960

Na de Tweede Wereldoorlog kwam Nederland in een economische bloeiperiode. Er was sprake van economische groei en groeiende welvaart. De sociale zekerheid werd na 1950 in Nederland langzaam uitgebouwd tot een verzorgingsstaat, wat betekende dat organisaties op levensbeschouwelijke grondslag hun vanzelfsprekendheid langzaam maar zeker kwijtraakten. De economische groei droeg bij aan de ontzuiling van Nederland. Mede door fusies van levensbeschouwelijke organisaties werden de scheidslijnen tussen de zuilen vager waardoor organisaties, die gestoeld waren op een religieuze grondslag, minder mogelijkheden hadden om mensen te mobiliseren. De Nederlandse maatschappij raakte gekenmerkt door individualisme en secularisering.³⁹ Dit was die omslag die vanaf 1960 definitief zijn intrede deed.

De meningen zijn echter verdeeld over de mate waarin Nederland seculariseerde en wat voor gevolgen dit had. James Kennedy, hoogleraar Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, stelt dat we vandaag de dag nog steeds een bepaald beeld van religie hebben als gevolg van de snelle secularisering. Het tijdperk van voor 1960 lijkt volgens hem tot een andere wereld te behoren, waardoor de toegang daartoe niet meer gemakkelijk te vinden is. Dat religieuze tijdperk lijkt nu ‘over en uit’ te zijn.⁴⁰ Voordat ingegaan kan worden

³⁸Dit hoofdstuk is grotendeels gebaseerd op een hoofdstuk uit een onderzoekspaper van mijn hand uit 2014. Dit onderzoekspaper heb ik geschreven als onderdeel van het onderzoeksseminar *Sociale bewegingen en politieke strijd vanaf 1800*.

³⁹J. van Eijnatten en F. van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum 2006) 328.

⁴⁰J.C. Kennedy, *Bezielende verbanden, gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland* (Amsterdam 2009) 46.

op hoe die secularisering eruit heeft gezien worden hieronder de definities beschreven waarmee gewerkt wordt in dit onderzoek.

2.2 Definities

Secularisering en secularisatie kunnen op verschillende wijze worden geïnterpreteerd. De letterlijke betekenis is verwereldlijking, maar de interpretatie en de context geven aan wat die verwereldlijking inhoudt. Historisch gezien werd het begrip op de eerste plaats juridisch uitgelegd. Aan het einde van de achttiende en begin van de negentiende eeuw moesten de kerken in Oostenrijk, Frankrijk en Duitsland bepaalde gebieden die zij in bezit hadden en bepaalde rechten overdragen aan de staat.⁴¹

Vervolgens kreeg het begrip door de negentiende eeuw heen een culturele en politieke betekenis wat inhield dat mensen zich minder afhankelijk voelden van kerk en religie. Het gevolg hiervan was dat het domein van religie in de samenleving kleiner werd, doordat bijvoorbeeld scholen en opleidingen seculier werden.⁴²

Nu zijn er verschillende niveaus waarop naar het begrip secularisatie gekeken kan worden, aldus historicus Nijk. Wanneer er wordt gekeken op macroniveau wordt bedoeld dat onderwerpen die tot het religieuze gedeelte van de samenleving hoorden verplaatst worden naar het wereldse gedeelte. Dit betekent bijvoorbeeld dat maatschappelijke instituties minder beïnvloed worden door kerk en religie. Het tweede niveau is het mesoniveau wat inhoudt dat in kerkelijke opvattingen aanpassingen plaatsvinden door toedoen van de veranderingen in de samenlevingen. Het derde en laatste niveau waarop gekeken kan worden is het microniveau. Dit heeft betrekking op het individu en hoe traditionele religieuze denkbeelden veranderen en minder invloed krijgen op een persoon.⁴³

De meeste literatuur over de secularisering van Nederland gaat uit van het macroniveau. Desondanks maken de auteurs vaak gebruik van enquêtes die onder Nederlandse burgers gehouden zijn om ook de secularisering op microniveau te beschrijven. In de volgende paragraaf wordt aan de hand van die literatuur beschreven hoe de snelle secularisering van Nederland vanaf omstreeks 1960 tot en met de jaren 1980 verlopen is.

⁴¹J.W. Becker en R. Vink, *Secularisatie in Nederland, 1966-1991, de veranderingen van opvattingen en enkele gedragingen* (Rijswijk 1994) 9.

⁴²Ibidem, 10.

⁴³Ibidem, 167.

2.3 Nederland tussen 1960 en 1990

Een doeltreffende manier om de secularisering te meten is om te onderzoeken hoe de kerkgang van de Nederlandse bevolking is teruggelopen. Uiteraard hangt ontkerkelijkheid niet per definitie samen met secularisering. Voor 1960 was er ook sprake van mensen die hun kerk verlieten, maar in dat geval werden ze bij een andere kerk lid. Tevens zorgde lidmaatschap van de ene kerk voor meer kansen in de samenleving dan lidmaatschap van de andere kerk. Daarbij zijn er binnen sommige kerken interne spanningen geweest, bijvoorbeeld over wat de juiste leer was. Deze hebben bijgedragen aan kerkverlating, doordat er dan een nieuwe kerk werd gesticht.⁴⁴

Desondanks nam het ledenaantal van de kerken onder invloed van de ontzuiling vanaf de jaren 1960 drastisch af. Op macroniveau gezien was het percentage van Nederland dat ontkerkelijkt was in 1960 slechts 21%, terwijl dit in 1979 42% was en in 1990 zelfs 55%.⁴⁵

Deze cijfers geven duidelijk aan dat er minder mensen naar de kerk gingen, maar de vraag hoe dit kwam werd vaak niet beantwoord. Zo komt naar voren in *Secularisatie in Nederland, 1966-1991* dat over de periode tussen 1970 en 1991 het gemiddelde opleidingsniveau steeg. Ook is gemeten dat hoger opgeleiden over het algemeen eerder hun kerklidmaatschap opzegden dan lager opgeleiden.⁴⁶ Ariane Need en Nan Dirk de Graaf geven echter aan in hun artikel 'Losing my religion' dat op basis van die cijfers er niet goed onderbouwd kan worden dat een hoge opleiding de oorzaak is voor buitenkerkelijkheid.⁴⁷ Statistieken kunnen kortom een duidelijk beeld geven over de ontwikkeling van het aantal mensen dat een kerkgemeenschap verlaat, maar de oorzaken vallen daaruit niet direct uit op te maken.

Kennedy noemt een oorzaak voor de secularisering in zijn boek *Bezielende verbanden*. Hij stelt dat vanaf de jaren 1960 de publieke religie en theologie dusdanig veranderden, waardoor de traditionele ideeën en het morele ethos van de kerken gezien werden als gedateerd en onbruikbaar.⁴⁸ Hij geeft drie veranderingen weer. Ten eerste verloren de kerken hun leden doordat de confessionele publieke theologie te weinig mensen meer aansprak. Daarbij konden de kerken niet meer hun leden motiveren en activeren binnen de gemeenschap.⁴⁹

⁴⁴Ibidem, 9.

⁴⁵A. Need en N.D. de Graaf, 'Losing my religion, een dynamische benadering', *Mens en Maatschappij* 69 (1994) 242-263.

⁴⁶Becker en Vink, *Secularisatie in Nederland*, 65.

⁴⁷Need en De Graaf, 'Losing my religion', 244.

⁴⁸Kennedy, *Bezielende verbanden*, 107-108.

⁴⁹Ibidem, 108.

Ten tweede werden oude publieke theologieën omgevormd en door meerdere mensen aangehangen dan voorheen. Hij bedoelt hiermee dat niet alleen de traditionele organisaties zich bezighielden met idealen, maar ook bijvoorbeeld burgeractivisten. Organisaties richtten zich minder op ‘het hogere en meer op de mensen.’⁵⁰

Ten derde zorgden de grootschalige veranderingen in de wereld in de jaren 1960 en 1970 voor een karakterverandering van de publieke theologie. Door bijvoorbeeld de Civil Rights Movement in de Verenigde Staten werd de bevrijdingstheologie ook in Nederland populair. Veel Nederlandse burgers vonden dat er verandering nodig was in de wereld en mede door de opkomst van massacommunicatie kregen burgers veel meer te zien van wat er in de wereld speelde. In Nederland kreeg de betrokkenheid op andere landen en bevolkingsgroepen in de wereld en de kritiek op overheden een ‘antitraditioneel’ karakter. Geëngageerde Nederlandse burgers probeerden als het ware om tegen het bestaande traditionele systeem te schoppen. Er werd minder geluisterd naar wat er in de kerk gezegd werd over de wereld en meer naar nieuw soort profeten, zoals Bob Dylan, die de waarden van zijn evangelie meer aansprekend kon verkondigen. Dit gold voor zowel gelovige katholieken en protestanten als mede voor niet-gelovigen die progressieve idealen stelden boven de traditionele normen en waarden van voor de jaren 1960.⁵¹

Vanzelfsprekend probeerden de kerken mee te gaan met de opgekomen sociale bewegingen en legden zij ook meer nadruk op ‘aardse’ zaken zoals het milieu, vredesbewegingen en de strijd tegen armoede, wat de kerken niet ten goede kwam. Voor het participeren in een vredesbeweging en de strijd tegen armoede was het namelijk niet nodig om elke zondag in de kerk te zitten, waardoor de kerken zich in feite voor sommige Nederlanders overbodig maakten. Ook dit was een oorzaak voor een groter percentage buitenkerkelijkheid. De kerken richtten zich kortom meer op wat er zich buiten de mens afspeelde dan op de toerusting van haar leden.⁵²

Kennedy geeft aan waarom het de kerken minder goed lukte om hun leden te behouden en dat het meegaan met de ontwikkelingen als modernisering en de opgekomen sociale bewegingen een lastige opgave voor hen was. Need en de Graaf bekijken het fenomeen van ontkerkelijkheid vanuit een ander perspectief door te zoeken naar individuele kenmerken die de kans op het opzeggen van het kerklidmaatschap beïnvloeden. Hun werkwijze is als volgt: ten

⁵⁰Ibidem, 108.

⁵¹Ibidem, 109-111.

⁵²J.C. Kennedy en J.P. Zwemer, ‘Religion in the modern Netherlands and the problems of pluralism’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 125 (2010) 237-268.

eerste bekijken ze een aantal theorieën dat onkerkelijkheid zouden kunnen verklaren. Dit is bijvoorbeeld de moderniseringstheorie die inhoudt dat iemand die hoger opgeleid is eerder kans heeft om uit een kerkgemeenschap te stappen dan iemand die lager opgeleid is. Vervolgens leiden ze uit die theorie een toetsbare vooronderstelling af. Die wordt dan getoetst en geanalyseerd.⁵³ Ik zal hieronder de belangrijkste conclusies uitlichten.

Wat betreft de moderniseringstheorie klopt het inderdaad dat mensen die een hoge opleiding hebben gevolgd een veel grotere kans hebben om ontkerkelijkt te raken, maar het hangt tevens af van het opleidingsniveau van de ouders. Kinderen met ouders met een hoge opleiding raken vaker ontkerkelijkt dan kinderen met ouders die een lager opleidingsniveau hebben. De laatste conclusie die de auteurs trekken wat betreft de moderniseringstheorie is dat mensen die in hun jeugd veel kerkdiensten bezocht hebben een kleinere kans hebben om uit een kerk te stappen dan mensen die in hun jeugd weinig kerkdiensten bezocht hebben.⁵⁴

Need en De Graaf hebben ook gekeken naar oorzaken op individueel niveau. De kans op kerkverlating is groter als je een niet-kerkelijke partner hebt. Opvallend is het echter dat de kans op ontkerkelijking niet kleiner wordt als je gaat samenwonen met een partner die ook kerkelijk is in vergelijking met een vrijgezel. Ook blijkt dat jongeren tussen de vijftien en twintig jaar een grotere kans hebben om ontkerkelijkt te raken dan mensen op een latere leeftijd.⁵⁵

Tot slot hebben de auteurs onderzocht welke contextuele kenmerken de ontkerkelijking kunnen beïnvloeden. Dit is op basis van onderzoek naar cohorteffecten en periode-effecten. Zo hebben ze onderzocht of mensen die zich in een seculiere omgeving bevinden meer kans hebben om ontkerkelijkt te raken dan mensen die zich in een minder seculiere kring begeven. Ook is onderzocht of mensen die zich in een omgeving bevinden met een hoge mate van modernisering eerder ontkerkelijkt raken dan mensen die zich niet in zo een omgeving bevinden. Uit beide onderzoeken blijkt dat deze cohorteffecten niet altijd opgaan. Wat betreft de periode-effecten blijkt dat door de toegenomen modernisering vanaf de jaren 1960 tot 1990 de secularisering is toegenomen, omdat een grotere groep mensen hoger onderwijs heeft genoten. Dit is de eindconclusie van het onderzoek van Neef en de Graaf.⁵⁶

In de volgende paragraaf wordt de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid in de context van secularisering geplaatst.

⁵³Need en De Graaf, 'Losing my religion', 246.

⁵⁴Ibidem, 260.

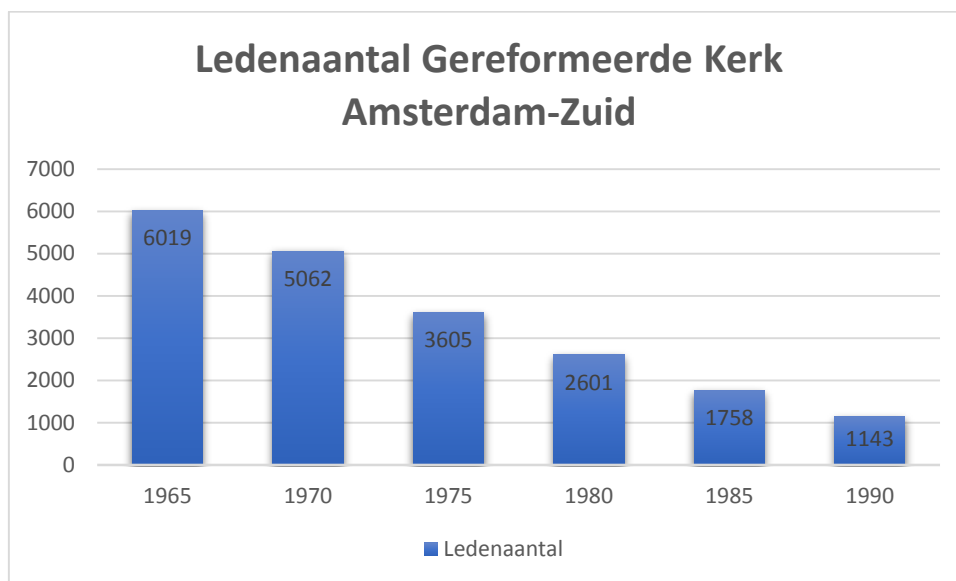
⁵⁵Ibidem, 260.

⁵⁶Ibidem, 261.

2.4 Secularisering, de Diaconie en de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid

Een belangrijk kenmerk van secularisering is ontkerkelijking. Zoals de statistieken uitwijzen was Nederland in 1990 voor 55% ontkerkelijkt tegen 21% in 1960. In die dertig jaar zijn er veel kerkleden lid af geworden. Uit de volgende grafiek blijkt dat dit ook het geval was bij de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid:

Grafiek 2

Bron: Rapport Classis Amsterdam (1990), doosnummer 506.

In 25 jaar is het ledenaantal gezakt met 4876. Dit betekent een daling van 81 procent. Dit percentage geeft aan dat de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid de invloed van de secularisering ondervonden heeft. Kennedy stelt bijvoorbeeld dat de kerken meer aandacht gaven aan armoede om hun leden te behouden, maar dat dit niet veel effect had, omdat die leden niet elke zondag naar de kerk hoefden om de armoede in de wereld terug te dringen. In het derde hoofdstuk wordt dit uitgebreider uitgelegd, maar ook de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid past in deze theorie van Kennedy, omdat zij veel aandacht gaat besteden aan het werelddiaconaat.

Dat de ontkerkelijking en secularisering gepaard gingen met ontzuiling is terug te lezen in de notulen van de diaconale vergaderingen. Zo werd er voor het werelddiaconaat al in de jaren 1960 samengewerkt met andere kerkgenootschappen in Amsterdam. Zo blijkt uit een ingekomen stuk van een vergadering uit 1965 dat de Nederlandse Hervormde Kerk Amsterdam een verzoek deed om een collecte te houden ten behoeve van Pakistan en India. Het voorstel

hield in om twee maal per jaar te collecteren voor Internationale Hulpverlening. ‘Er zal ook gecollecteerd worden in de Baptistengemeente, de Evangelisch-Lutherse Kerk, Quakers, Christelijke Gereformeerde Kerken, oud-Katholieke Parochie, Remonstrantse Kerk en de Verenigde Doopsgezinde Gemeente.’⁵⁷

Dit is een vroeg voorbeeld van interkerkelijke samenwerking en deze samenwerking heeft een vervolg gekregen. In 1966 werd er een interkerkelijke Commissie voor het Werelddiaconaat opgericht om de gezamenlijke activiteiten te coördineren. Helaas is er geen materiaal beschikbaar om te onderzoeken of deze samenwerking is doorgezet in de jaren 1970 en 1980. Hier zou nog meer onderzoek naar gedaan moeten worden. In ieder geval was er sprake van interkerkelijke samenwerking toen de secularisering zich inzette in Nederland.

Nog één laatste punt dat terugkomt in de notulen wat Kennedy betreft de rol van het benadrukken van armoede door de kerken om op die wijze haar kerkleden te behouden. Deze gedachtegang is terug te zien als een diaken, tevens kerkenraadslid, het woord krijgt om te spreken over de rol van de diaconie. Diegene benadrukte dat het diaconaat een uiting was van het zijn van een gemeenschap. De Gereformeerde kerk moest beseffen dat niet alleen de Diaconie aan armenzorg moest doen, maar de gehele gemeente. Hij betoogde dat de diaconie, de armenzorg van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid, ook de functie had van het zijn van een gemeenschap, ofwel het versterken van de band tussen kerkleden onderling.⁵⁸

2.5 Recapitulatie

In de inleiding van deze scriptie is genoemd dat sommige mensen dachten dat de invoering van de ABW het einde van de diaconie zou betekenen, omdat de hulpbehoevenden de kerk niet meer nodig zouden hebben. Aan de hand van grafiek 2 is te zien dat het ledenaantal inderdaad afnam, maar aan de hand van de beschrijving van de secularisering van Nederland is aangetoond dat kerkverlating niet alleen een gevolg was van de invoering van de ABW. Doordat publieke religie en theologie dusdanig veranderden, werden de traditionele ideeën en het morele ethos van de kerken gezien als gedateerd en onbruikbaar. Daarbij zijn steeds meer Nederlandse burgers hoger opgeleid, waardoor de kans op ontkerkelijking groter was.

Uit de notulen van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid blijkt dat niet alleen toenemende sociale zekerheid vanuit de overheid heeft geleid tot ontkerkelijking, maar dat ook de secularisering hier invloed op gehad heeft. Desondanks heeft de kerk getracht om de

⁵⁷Notulen diaconale vergadering 25 oktober 1965, doosnummer 421.

⁵⁸Notulen diaconale vergadering 16 januari 1967, doosnummer 421.

Diaconie aan te grijpen om de band met haar kerkleden te versterken. Daarbij is zij als reactie op de ontkerkelijking gaan samenwerken met andere kerkgenootschappen in Amsterdam.

In het volgende hoofdstuk wordt de invloed beschreven van de sociale zekerheidswetgeving na 1960 op de diaconie in de beschreven context van de secularisering.

3. Christelijke armenzorg van 1960 tot 1990⁵⁹

Nu de context van een seculariserende samenleving geschetst is wordt in dit hoofdstuk de christelijke armenzorg na 1960 beschreven en geanalyseerd. Wederom zal er een aparte paragraaf zijn over de invloed van de sociale verzekeringswetten op de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid. In de volgende paragraaf zal echter eerst de ontwikkeling van de armenzorg vanuit de overheid beschreven worden.

3.1 Maatschappelijke ontwikkelingen en de burgerlijke armenzorg na 1960

In de loop van de jaren 1960 kwam er steeds meer bescherming tegen het risico om werkloos te worden. Zo werd in 1965 de loongrens geschrapt, omdat het werkloosheidsrisico niet particulier verzekeraar was. Werknemers die onder de loongrens van de werkloosheidswet vielen kregen in het bedrijfsleven te weinig voorzieningen. Het gevolg van het schrappen van die loongrens was dat iedereen, ongeacht zijn loon, onder de werkloosheidswet viel. Ook werd de duur van de uitkering met een paar weken verlengd.⁶⁰

Deze regeling was mogelijk, doordat het economisch gezien goed ging met Nederland, waardoor de kosten van de werkloosheidsverzekering lager uitvielen dan begroot was. Tevens kreeg niemand zijn volledige loon als uitkering, maar 80 procent van het dagloon. Daarbij werd in 1965 de Wet Werkloosheidsvoorziening (WWV) ingevoerd. Deze wet was bedoeld als aanvulling op de Werkloosheidswet en gold voor langdurig werklozen. Deze sociale voorziening werd betaald vanuit belastinginkomsten en werd verschaft door de gemeenten. De kosten waren voor het Rijk. Iemand kon maximaal twee jaar gebruik maken van deze uitkering en de uitkeringspercentages waren lager dan die van de werkloosheidswet.⁶¹

⁵⁹Het grootste gedeelte van dit hoofdstuk is gebaseerd op het werk van Van Leeuwen. Dat heb ik gedaan, omdat hij het meest recente standaardwerk heeft geschreven over de armenzorg in de twintigste eeuw. In de paragraaf over de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid zal worden geanalyseerd of deze casus past in het theoretisch kader van Van Leeuwen of dat het een uitzondering was.

⁶⁰Van Gerwen, 'De welvaartsstaat', 211.

⁶¹Ibidem, 211.

De ABW gold zoals gezegd voor een grote groep mensen waaronder ook weduwen. Werknemers konden, na afloop van de werkloosheidsuitkering en de uitkering vanuit de WWV, nu aanspraak maken op de Rijksgroepsregeling werkloze werknemers (Rww.) Deze regeling was gebaseerd op de ABW. Op deze manier kon er toch op een vrij gemakkelijke manier onderscheid gemaakt worden om tot een normering voor een bepaalde groep mensen te komen, in dit geval de werklozen.⁶²

De WWV gold als een overgangsregeling voor de in 1965 ingevoerde Algemene Bijstandswet (ABW). De wet verving de Armenwet van 1912, omdat die te ouderwets zou zijn. Karaktereigenschappen van die wet uit 1912, zoals ze in de jaren 1960 door veel politici werden genoemd, waren ‘belast, beladen, een stigma, een odium, psychologisch beladen en onaangenaam’.⁶³

In 1962 werd er daarom een wetsontwerp ingediend dat de ABW is gaan heten. Opvallend genoeg is dit wetsontwerp geschreven door twee ministers van de Katholieke Volkspartij, Marga Klompé en Gerard Veldkamp. Ondanks dat zij katholiek waren vonden zij dat het verlenen van bijstand een taak was van de overheid en dat de overheid daarom een bijstandsplicht had.⁶⁴

Klompé vond dat de ABW een wet moest worden die niet zo psychologisch beladen moest zijn als de Armenwet van 1912. Volgens haar moest de Nederlandse burger een beroep kunnen doen op de overheid met waardigheid in plaats van terneergeslagen. Een consequentie van het wetsontwerp was dat het idee, dat financiële nood gezien moet worden als een zaak van barmhartigheid, verlaten werd.⁶⁵

Er werd in het wetsontwerp daarom niet meer verwezen naar kerkelijke en particuliere armenzorginstellingen. Zo staat er in artikel 1 dat ‘iedere Nederlander, die hier te lande in zodanige omstandigheden verkeert, of dreigt te geraken, dat hij niet in de noodzakelijke kosten van het bestaan kan voorzien, bijstand wordt verleend door burgemeesters en wethouders.’⁶⁶

De Tweede Kamer nam de wet zonder veel aanpassingen in 1963 aan. Voor Klompé was het belangrijk om te noemen dat de ABW niet een vast bedrag per persoon uitkeerde. Zij wilde een nieuwe individuele benadering van de bijstandstrekkers. De minister van Sociale Zaken bepaalde via een algemene maatregel van bestuur dat de gemaakte kosten voor basisbehoeften zoals voeding, kleding, schoeisel en brandstof betaald moesten kunnen worden

⁶²Ibidem, 211.

⁶³Van Leeuwen, ‘Opbloei van de charitas na 1965’, 760.

⁶⁴Polderman, *De kerk gepasseerd*, 22.

⁶⁵Ibidem, 22-23.

⁶⁶Algemene Bijstandswet 1965, artikel 1.

vanuit de bijstandsuitkering. Normering mocht in geen geval plaatsvinden, omdat het levensonderhoud per gemeente in Nederland verschildte, zelfs binnen bepaalde groepen in de samenleving zelf, zoals weduwen. De gemeenten mochten zelf bepalen welke zaken zij nog meer vergoedden naast de basisbehoeften.⁶⁷

Klompé gaf als voorbeeld voor deze motivatie een bejaard echtpaar uit Amsterdam dat de mogelijkheid moest hebben om één keer per jaar hun getrouwde kinderen in Maastricht te bezoeken. ‘Dit voorbeeld toonde wel aan dat de gemeenten, op het stuk van de bepaling van wat noodzakelijk is, dit moeten doen aan de hand van een concrete en individuele beoordeling van bepaalde situaties.’⁶⁸

Het weglaten van een normering maakte ook onderdeel uit van de Armenwet van 1912, maar de manier waarop er gedebatteerd werd rondom de invoering van de ABW was aanzienlijk anders dan aan het begin van de twintigste eeuw. De voornaamste motivatie voor het achterwege laten van een normering, die overigens door bijna alle partijen in de Tweede Kamer gedeeld werd, was dat er gedacht werd aan een ruimere bijstand dan voorheen het geval was. Er moest niet alleen ruimte zijn voor de eerder genoemde basisbehoeften, maar ook voor zaken als een bloemetje voor op de keukentafel of de mogelijkheid om een gulden te geven aan een jarig nichtje. Er moest kortom ruimte zijn voor zaken die onder de nieuwe wet ‘tot de normale kosten van het bestaan hoorden. Pas enige tijd na 1965 ontstond er een landelijke norm ter bepaling van dit bedrag, eerst in de praktijk en later ook wettelijk vastgelegd.’⁶⁹

De invoering van de ABW wordt door historici en sociologen vaak gezien als een duidelijk overgangspunt van gunst naar recht. Van Leeuwen stelt dat dit niet helemaal het geval is. Het klopt dat iedere arme Nederlandse burger zonder voorwaarden financiële steun kon ontvangen van de overheid en dat diegene in beroep kon gaan als diegene de hoogte van het financiële bedrag te laag vond, maar aan de andere kant was de invoering in feite een afsluiting van een lange ontwikkeling van gunst naar recht. Zo zijn er voorbeelden te noemen van mensen die armenzorg ontvingen met van tevoren vastgestelde criteria.⁷⁰

De ontwikkeling van gunst naar recht houdt in dat de aard van de christelijke armenzorg langzaam maar zeker veranderd was doordat het sociale zekerheidsstelsel, dat vanuit de overheid werd gefaciliteerd, uitgebreid werd. Rondom de armenwet van 1912 werkten de diaconieën van de kerken en particuliere instellingen samen met de lokale overheden met het

⁶⁷Van Leeuwen, ‘Opbloei van de charitas na 1965’, 760.

⁶⁸Ibidem, 761.

⁶⁹Ibidem, 761.

⁷⁰Ibidem, 762.

bestrijden van armoede als voornaamste doel. Door de invoering van sociale wetten verloor de christelijke armenzorg deze functie. Zoals Polderman het met de titel van zijn boek aangeeft: de kerk werd letterlijk gepasseerd. De uitbouw van de sociale zekerheid kwam namelijk tot stand door de samenwerking tussen de overheid en sociale partners. Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven is heeft de secularisering van Nederland ook een bijdrage geleverd, doordat er veel ‘neutrale’ organisaties en samenwerkingsverbanden zonder christelijke identiteit opkwamen.⁷¹

Als reactie hierop richtte de diaconie zich meer op het verlenen van immateriële hulp, maar ook dit was aan verandering onderhevig. De termen ‘gunst’ en ‘recht’ maakten deel uit van een discoursverandering. Waar voorheen werd gesproken over ‘armenzorg’ en ‘liefdadigheid’ heette dat nu ‘maatschappelijke dienst- en hulpverlening’. Er ontstond een zekere afstand tussen de hulpverlener en de ‘cliënt’. Die cliënt had het recht om te klagen als diegene de kwaliteit van de zorg die geleverd was niet voldoende vond. Voor kerken werd het moeilijker om goede zorg te verlenen, omdat de eisen van hulpbehoevenden een stuk strenger werden.⁷²

Met de komst van de ABW is deze ontwikkeling van gunst naar recht voltooid. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de gevolgen van de invoering van de ABW op de christelijke armenzorg.

3.2 De ABW en de christelijke armenzorg

Het eerste gevolg van de invoering van de ABW op de christelijke armenzorg was dat binnen de kerken de visie op de verhouding tussen kerk en staat veranderde. Voor de invoering van ABW probeerden diakenen naast financiële hulp de hulpbehoevende ook bepaalde normen en waarden bij te brengen, zoals het aanzetten tot het zoeken van werk en uiteraard het stimuleren tot kerkgang. Door de invoering van ABW kregen steeds minder mensen behoefte aan deze belerende vorm van armenzorg, omdat de armenzorg, verleend vanuit de overheid, deze eisen niet stelde.⁷³

De gedachte dat de staat primaire zorg verleende en de kerk secundaire, zorgde ervoor dat de diaconie zich op andere zaken ging richten. Er ontstonden nieuwe vormen van

⁷¹Polderman, *De kerk gepasseerd*, 72.

⁷²Ibidem, 72-74.

⁷³Ibidem, 75.

hulpverlening en steeds meer kerken gingen zich bezighouden met buitenlandse hulpverlening. Het begrip ‘werelddiaconaat’ kreeg meer bekendheid.⁷⁴

De Gereformeerde Kerken vormden een uitzondering wat betreft de aanvaarding van de sociale zekerheid vanuit de staat in vergelijking met de Hervormde en Rooms-Katholieke Kerken. Die twee kerkgenootschappen accepteerden eerder dat kerkelijke armenzorg onbetaalbaar geworden was. Tijdens de jaren 1930 werden de kosten voor het onderhouden van werklozen een probleem. Na de Tweede Wereldoorlog echter werden de kosten van de verpleeghuizen en bejaardenhuizen onbetaalbaar voor de Gereformeerde Kerk. Tijdens een Centrale Diaconale Conferentie in 1950 was de diaconie van de Gereformeerde Kerk Ermelo de eerste gemeente die dit openlijk verklaarde. Volgens die diaconie waren deze kosten zo hoog, omdat de eisen die de overheid stelde aan de verzorging van bejaarden te streng waren. De overheid moest betalen volgens de kerk.⁷⁵

Opvallend is dat in 1947, toen de Noodwet Drees was ingevoerd, de Gereformeerde Kerken de subsidie voor de zorg van bejaarden afwees wegens het ideaal om de kerkelijke armenzorg puur te houden. In 1950 nam de landelijke diaconie van de Gereformeerde Kerk geen besluit. In 1952 maakte zij echter wel gebruik van een subsidie vanuit de staat voor kindbescherming. Deze subsidie kon verkregen worden, omdat ‘het geen werkelijke kerkelijke of diaconale arbeid betrof. Bovendien verbond de overheid geen voorwaarden aan de subsidie.’⁷⁶

Waar de Gereformeerde Kerk vlak na de Tweede Wereldoorlog staatshulp volledig afwees kwam deze opvatting al vrij snel onder spanning te staan, omdat de financiële kosten van de diaconie te groot werden om te beheersen zonder overheidssteun. Toen de ABW werd ingevoerd wezen vele gereformeerden deze wet af. De gedachte hierachter was dat de ABW zou leiden tot de opheffing van de diaconie. Zeker in combinatie met het opkomende maatschappelijk werk zou de band tussen hulpbehoevenden en de kerk slapper worden, zo was de gedachte.⁷⁷

Uiteindelijk moest de Gereformeerde Kerk wel accepteren dat de ABW en andere sociale regelingen nu eenmaal bestonden en dat hulpbehoevenden daar gebruik van maakten. Desondanks probeerde zij te doen alsof de financiële kosten niet de oorzaak waren dat ook de diaconie gebruik ging maken van subsidies. Als de kerk subsidie voor de diaconie weigerde te

⁷⁴Ibidem, 75.

⁷⁵Van Leeuwen, ‘Opbloei van de charitas na 1965’, 766.

⁷⁶Ibidem, 766-767.

⁷⁷Ibidem, 767.

ontvangen, betaalden de kerkleden belasting voor in feite andere kerkstromingen die wel subsidie ontvingen. Daarom was het gerechtvaardigd voor de Gereformeerde Kerk om subsidie aan te vragen, ‘niet als subsidie, maar als compensatie van onrechtmatig geheven belasting ten behoeve van andere geestelijke genootschappen.’⁷⁸

De acceptatie van het feit dat de ABW er nu eenmaal was en dat daar gebruik van mocht worden gemaakt door gereformeerde hulpbehoevenden werd niet door iedereen gedeeld. Een voorbeeld hiervan was een Utrechtse predikant die stelde dat het een voorrecht was van de kerk om haar eigen gemeenteleden die financiële hulp nodig hadden te voorzien. Dit was volgens hem een uiting van de het feit dat Jezus Christus nog steeds in staat was om een gemeenschap te stichten waarin gelovigen alles deelden, waaronder materiële goederen. Volgens die predikant betekende de invoering van de ABW niet alleen het einde van de diaconie, maar tevens dat van de kerk in het algemeen, omdat die niet meer zou passen in de moderne tijd.⁷⁹

Sommige gereformeerden vreesden dat de band tussen kerkleden en de kerk dusdanig zou verslappen als gevolg van de invoering van de ABW, dat de kerk zou gaan leeglopen. In het vorige hoofdstuk is beschreven dat dit in zekere mate ook gebeurd is, maar toch kreeg de diaconie van de kerk een nieuwe mogelijkheid om zichzelf te bewijzen. Als gevolg van crises in de jaren 1970 ontstond er ‘nieuwe armoede’. Veel mensen werden werkloos en als gevolg hiervan stegen de kosten van de sociale zekerheid. Het arbeidsaanbod groeide doordat de babyboomgeneratie een arbeidsgerechtigde leeftijd had bereikt en doordat ook vrouwen meer gingen werken. In de jaren 1980 werd er bezuinigd op de sociale zekerheid en doordat de huren stegen, nam ook het aantal daklozen toe.⁸⁰

In deze context probeerden de kerken de Nederlandse samenleving bewust te maken van deze nieuwe armoede. Zo werd er aan het einde van 1987 een conferentie georganiseerd in Amsterdam door de Raad van Kerken en de Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken. Deze conferentie had als doel om de armoede in Nederland te beschrijven. Bijzonder aan deze conferentie was dat er een verandering in het denken van kerkelijk Nederland aan vooraf was gegaan. Waar voorheen aan de Derde Wereld werd gedacht als het over armoede ging, werd er nu binnen de eigen landsgrenzen gekeken. Daarbij werd er benadrukt dat de nieuwe armoede niet moest worden aangegrepen om over te gaan op liefdadigheid zoals dat in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog was geweest. De kerk moest luisteren naar de armen in plaats van andersom. Dit soort gedachten werd daar uitgesproken. ‘De conferentie bleek een

⁷⁸Ibidem, 767.

⁷⁹Ibidem, 767.

⁸⁰Ibidem, 773-774.

schot in de roos en fungeerde als kristallisatiepunt voor maatschappelijke en kerkelijke onvrede over het armoedevraagstuk in Nederland.’⁸¹

Waar het na de invoering van de ABW erop leek dat de rol van de diaconie in de Nederlandse samenleving uitgespeeld leek, wat uiteindelijk ook de Gereformeerde Kerk moest erkennen, zorgde het werelddiaconaat en de nieuwe armoede ervoor dat haar rol op een andere manier gespeeld diende te worden. Niet alleen op basis van het geven van geld, maar ook de samenleving bewust maken van de verschillende vormen van armoede. In de volgende paragraaf wordt beschreven hoe de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid zich verhiel tot de beschreven ontwikkelingen.

3.3 De diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid na 1960

De toon van de notulen uit de jaren 1960 is niet geheel anders dan die uit de eerder beschreven jaren met betrekking tot de houding tegenover sociale zekerheid vanuit de overheid. Net zoals in de notulen uit het einde van de jaren 1940 werd er geschreven over de steun vanuit de overheid als serieuze optie waar ook de diaconie gebruik van kon maken. Er werd gesproken over een gezin waarvan de dochter als kostwinner ziek geworden was. Door de diaken werd verteld dat het gezin ‘emotionele bewaren heeft tegen hulp van Sociale Zaken.’⁸²

Dit citaat kan erop wijzen dat er wellicht een gevoel van schaamte lag over het ontvangen van hulp, omdat het gezin niet voor zichzelf kon zorgen. Het kan ook te maken hebben met het feit dat het in 1963 nog niet vanzelfsprekend was om hulp te ontvangen vanuit de overheid. Er werd namelijk ook vermeld dat de diaken dacht dat er ook emotionele bezwaren zijn voor huishoudelijke hulp vanuit de Gemeentelijke Gezondheidsdienst.

Desondanks werd er in de notulen uit de jaren 1960 vaker verwezen naar hulp van Sociale Zaken. De diaconie diende steeds vaker als een middel om de tijd te overbruggen, voordat een kerklid een uitkering kreeg vanuit de overheid.⁸³

Tevens werd er een zaak vermeldt van een persoon die uit eigen beweging naar een diaken is gegaan om te vragen om hulp. De oude vader en de pleegzoon zijn, kennelijk wegens moeilijkheden, het huis uitgezet. Diegene verwachtte financiële moeilijkheden, omdat hij zonder werk zat. De diaken zou namens de diaconie zeggen dat hij direct naar Sociale Zaken moest gaan en direct werk moest gaan zoeken; dit was de voorwaarde voor eventuele diaconale

⁸¹Ibidem, 774.

⁸²Notulen diaconale vergadering 7 oktober 1963, doosnummer 421.

⁸³Ibidem.

hulpverlening. Uit dit verhaal blijkt dat diaconale zorg niet meer op de eerste plaats stond, maar dat er zelfs eerst hulp vanuit de overheid gezocht moest worden, voordat er diaconale hulp verwacht kon worden.⁸⁴

Polderman stelt dat de aard van de diaconie veranderde. Er kwam bijvoorbeeld meer nadruk te leggen op het werelddiaconaat, omdat gedacht werd dat de armen in Nederland genoeg hulp vanuit de staat zouden krijgen. Deze verandering is terug te zien in de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid. Zo werd er in november 1964, naar aanleiding van een artikel in het dagblad *Trouw* gesproken over het adopteren van kinderen in Hong Kong en India. Een diaken vraagt aan de diaconale raad of de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid daar ook aan mee moet doen. Na enige discussie werd er besloten in ieder geval twee kinderen te adopteren voor twee gulden per dag per kind. Het idee van de diaken is om hierover een artikel te plaatsen in het kerkblad. ‘Dit lijkt ons namelijk een goede gelegenheid om bij de gemeente positieve belangstelling voor het werelddiaconaat te wekken.’⁸⁵

De Diaconie wilde deze mogelijkheid aangrijpen om de gemeente te laten zien dat het werk dat zij doet nog steeds relevant was. Het artikel werd inderdaad geplaatst en bij de eerste vergadering daarna was er een brief binnengekomen van een echtpaar dat schreef dat zij het op prijs stelde dat er aandacht was vanuit de diaconie voor mensen in nood buiten Nederland. In december 1963 werd er besloten om in februari van 1964 voor het eerst een collecte te houden die geheel gewijd is aan het werelddiaconaat.⁸⁶

Het belang van het werelddiaconaat werd steeds meer benadrukt wat ook in de notulen te lezen is. Zo was er in november 1964 het plan om negen kinderen te adopteren, maar hoe dit praktisch geregeld diende te worden zorgde voor discussie tijdens een diaconale vergadering. Uiteindelijk trok de Diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid de volgende conclusies wat betreft het werelddiaconaat: ‘Ten eerste moet de studie omtrent en van de projecten betreffende het werelddiaconaat behandeld worden door het Algemeen Diaconaal Bureau (ADB)’.⁸⁷

Het ADB was een instantie die zorg droeg voor de inhoud van een maandblad, genaamd ‘Het Diakonaat’, en tevens ‘voor incidentele informatieve publicaties ten dienste van de diaconieën; organiseert landelijke en internationale actie, vaak in samenwerking met andere

⁸⁴Ibidem.

⁸⁵Notulen diaconale vergadering 4 november 1963, doosnummer 421.

⁸⁶Notulen diaconale vergaderingen van 18 november en 2 december 1963, doosnummer 21.

⁸⁷Notulen diaconale vergadering 16 november 1964, doosnummer 421.

kerken, bijvoorbeeld voor het werelddiaconaat; geeft op verzoek of ongevraagd allerlei adviezen aan de diaconieën.’⁸⁸

Het doel van de in november 1964 genomen maatregel was het voorkomen dat alle lokale Gereformeerde Kerken in Amsterdam zelf allerlei projecten gingen doen voor het werelddiaconaat. De tweede conclusie die getrokken werd was dat als de hulp van de diaconie werd ingeroepen door het ADB, de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid zowel kerkelijk als diaconaal meer aandacht aan het werelddiaconaat moest besteden dan in het verleden. Dit hield in dat er in het kerkblad een artikel werd geschreven over het belang van het werelddiaconaat.⁸⁹

In januari 1965 werd er een speciale editie van het kerkblad gewijd aan het werelddiaconaat en ook werd er, zoals in het tweede hoofdstuk al aan bod is gekomen, samengewerkt met andere kerkstromingen binnen Amsterdam om te collecteren. Het thema ‘werelddiaconaat’ komt veel vaker aan bod in de notulen dan in de notulen uit de jaren 1950. De diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid past goed in het theoretisch kader dat Van Leeuwen en Polderman beschrijven. Door de invoering van de sociale verzekeringswetten zet de Diaconie zich meer in voor armen buiten Nederland.

De verandering die Polderman beschrijft is terug te zien in de manier hoe de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid omgaat met de diaconie. Uit de notulen uit de jaren 1960 blijkt dat de diaconie aan veranderingen onderhevig was. Helaas werden de details van die veranderingen niet genoemd, maar soms is er indirect genoemd dat er veranderingen plaatsvonden. Zo wordt in de notulen van 3 februari 1964 een uitnodiging beschreven van het ADB waarin de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid werd uitgenodigd voor een werkconferentie over de veranderingen van het diaconaat.⁹⁰

In de notulen van de diaconale vergaderingen na die werkconferentie wordt er helaas niet uitgebreid beschreven wat daar heeft plaatsgevonden. Het kwam kort ter sprake bij de inleidende woorden van de voorzitter, maar daarna werd er overgegaan tot de orde van de dag en werden alleen de praktische zaken genotuleerd die stonden te gebeuren, zoals welke kerkleden in financiële nood zaten. Er zou meer onderzoek gedaan moeten worden naar de inhoud van de gesprekken die gevoerd zijn tijdens de werkconferentie. Op die manier wordt duidelijk hoe de Gereformeerde Kerk zelf de veranderende diaconie beschreef.

⁸⁸Diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid, *Korte introductie in de praktijk van het diakonale werk* (oktober 1966), doosnummer 426.

⁸⁹Notulen diaconale vergadering 16 november 1964, doosnummer 421.

⁹⁰Notulen diaconale vergadering 3 februari 1963, doosnummer 421.

Een grote verandering die wel beschreven is betreft de reorganisatie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid. In 1964 werd besloten dat de kerk het niet meer kon bekostigen om in alle materiële nood van haar kerkleden te voorzien. Normaal gesproken werd op de diaconale vergaderingen door alle diakenen verslag gedaan van hun bevindingen. Na de reorganisatie werd het aantal wijken in de stad ondergebracht onder acht afdelingen. Die afdelingen hadden, los van de diaconale vergaderingen, bijeenkomsten om de belangrijkste zaken te bespreken die de wijkdiakenen melden. De afdelingen hadden thema's als 'ondersteuning', wat ging over de individuele gevallen en 'financiën'.⁹¹

Over deze reorganisatie was veel discussie onder de diakenen waarvan sommigen vonden dat het minder goed werkte dan het oude systeem. In een vergadering kwamen de volgende argumenten tegen de reorganisatie aan bod: toen alle zaken nog op de voltallige vergadering behandeld werden kon iedereen binnen tamelijk korte tijd van de meeste gevallen en aspecten uit de wijken op de hoogte zijn. Dit was na de reorganisatie alleen maar mogelijk voor degenen die behoorden tot de afdeling ondersteuning. Veel tijdswinst was er volgens tegenstanders ook niet, terwijl het nieuwe systeem tevens gepaard ging met verlies aan veelzijdigheid bij de besluitvorming.⁹²

Een andere diaken, die als voorzitter van de afdelingen ondersteuning de praktische uitwerking had meegemaakt, kon de bezwaren ten dele onderschrijven, maar hechtte daar, gezien de winstpunten, niet veel waarde aan. 'De tijd is voorbij dat iedere diaken alles moet weten en kunnen wat betreft de diaconale arbeid, zeker bij een grote diaconie als de onze. De ontwikkeling van materiële naar vooral immateriële steunverlening, nog versneld door diverse nieuwe wettelijke maatregelen (ABW, verhoging sociale uitkeringen en dergelijke), maakt door de vele aspecten van de immateriële hulp specialisatie onontbeerlijk.'⁹³

Deze discussie en met name het argument van de diaken die als voorzitter van de afdeling ondersteuning had gediend, geeft aan dat de ABW sowieso heeft bijgedragen aan de reorganisatie van de diaconie door het proces van materiële naar immateriële steunverlening te versnellen.

In de eerdere genoemde uitgave over het diaconale werk van de Gereformeerde Kerk Amsterdam wordt onder andere de verhouding beschreven tussen de ABW en de diaconie. Hierin wordt beschreven dat de Gereformeerde Kerk het niet nodig vond om zelf in alle financiële noden te voorzien na invoering van de ABW. De Gemeentelijke Sociale Dienst moest

⁹¹Notulen diaconale vergadering 15 juni 1964, doosnummer 421.

⁹²Ibidem.

⁹³Ibidem.

als eerste voor bijstand zorgen. Dat systeem werkte in de praktijk als volgt: mensen die bijstand hadden aangevraagd bij Sociale Zaken ontvingen periodieke uitkeringen die vergelijkbaar waren met loon. De diaconie leverde aan die mensen bijsteun voor een vast bedrag per maand, afhankelijk van de gezinsgrootte. Deze bijsteun had twee doelen: Ten eerste was het een aanvulling op de uitkering vanuit de ABW, zodat die hulpbehoevenden iets meer te besteden hadden en ten tweede diende het om het contact te bewaren met de ondersteunde.⁹⁴

Voor alle aanvragen gold dat er werd gekeken of er een redelijk kans was dat een hulpbehoevende door middel van de ABW geholpen kon worden. De diaconie zou eventueel een aanvulling hierop of een voorschot geven. De afdeling ‘ondersteuning’ bepaalde wie er in aanmerking kwam voor ondersteuning vanuit de diaconie.⁹⁵

Dit verklaart waarom er door sommige diakenen weerstand werd geboden tegen de nieuwe structuur vanwege het feit dat met name de diakenen die bij de afdeling ondersteuning hun taken uitvoerden wisten hoe het met de gemeenteleden ging. Uit de notulen blijkt dat er zeker rond de invoering van de ABW veel discussie moet zijn geweest over wat de invloed zou zijn voor de diaconie. Op de diaconale vergadering van 15 maart 1965 kwam er een ambtenaar van de Sociale Dienst Amsterdam op bezoek om uitleg te geven over de werking van de ABW. De voorzitter van de Diaconie merkte op dat de ambtenaar ook diaken geweest is hetgeen de discussie zou vergemakkelijken tijdens de vergadering. Er ontstond een levendige discussie die de tijd die hiervoor was uitgetrokken ruim overschreed. ‘De ambtenaar drukt de vergadering op het hart naast de wettelijke voorzieningen de diaconale zorg en steun voor hen die dat behoeven onverminderd voort te zetten.’⁹⁶

Uit het feit dat de discussie lang duurde kan ervan uit worden gegaan dat de invoering van de ABW ook op weerstand heeft gestuit binnen de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid. Desondanks moedigde de ambtenaar de Diaconie aan om vooral door te gaan met het werk dat zij deed. Hieruit kan worden opgemaakt dat het in ieder geval niet de intentie was dat de ABW ter vervanging diende van de diaconie, maar dat zij naast elkaar konden bestaan. Helaas wordt de discussie over de ABW in de notulen niet uiteengezet, waardoor de argumenten voor en tegen de ABW niet opgeschreven zijn. Er zou meer onderzoek gedaan kunnen worden naar notulen van andere kerken om erachter te komen of daar wel de argumentatie in is opgetekend.

⁹⁴Diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid, *Korte introductie in de praktijk van het diakonale werk* (oktober 1966), doosnummer 426.

⁹⁵Ibidem.

⁹⁶Notulen diaconale vergadering 15 maart 1965, doosnummer 421.

In de tweede paragraaf is vermeld dat Van Leeuwen stelde dat veel Gereformeerden dachten dat de invoering van de ABW, in combinatie met het opkomen van maatschappelijk werk, de band tussen hulpbehoevenden en de kerken zou verslappen. Deze gedachte werd niet openlijk geuit tijdens de diaconale vergaderingen van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid. Zo kwamen er in maart 1966 drie maatschappelijk werksters langs om te vertellen over het werk dat zij deden, omdat dit veel raakvlakken had met het werk van de diaconie. Desondanks is te herleiden uit de gevoerde discussie dat sommige diakenen dezelfde angst hadden als waar Van Leeuwen over schrijft. ‘Eén van de maatschappelijk werksters houdt een causerie over het maatschappelijk werk. Zij gaf boeiende voorbeelden en hieruit ontstaat een levendige discussie. In ieder geval blijkt waardering voor het werk, dat deskundigheid, liefde en geduld vereist. Uit de discussie kwamen de volgende zaken naar voren: 1. De maatschappelijk werksters hebben als deskundigen een eigen werkterrein dat door de diakenen aan hen moet worden overgelaten. 2. Er zijn elkaar overlappende werkgebieden, waarop diakenen en maatschappelijke werksters elkaar ontmoeten. Een goede samenwerking is hier van belang. Een verkeerde manier van introduceren van de maatschappelijk werksters door de diaken kan funest zijn. 3. De vertrouwensrelatie tussen diakenen en maatschappelijk werksters moet hersteld worden.’⁹⁷

Met name uit dit laatste punt blijkt dat de kerk moest accepteren dat de diaconie nu eenmaal niet meer zo een grote invloed had als voor de invoering van de ABW. Uit de notulen blijkt dat de Diaconie af en toe ook samenwerkte met maatschappelijk werksters.⁹⁸

Zoals Van Leeuwen stelt blijkt dat ook de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid wegens financiële tekorten niet meer in staat was om onafhankelijk te kunnen opereren van de sociale zekerheid die geboden werd vanuit de overheid. In 1966 bleek dat de Gereformeerde Constanten Sikkeltstichting een financieel tekort had.

In de notulen worden geen bedragen genoemd, maar wel werd naar aanleiding van de jaarrekening van 1966 door de penningmeester uitgesproken dat de cijfers duidelijke taal spraken. Hij wilde benadrukken dat de reserves van de Diaconie in 1967 niet moesten omslaan in tekorten. Er werd gepleit voor het extra benadrukken van de ABW onder hulpbehoevende kerkleden. Het liefst zouden hiervoor zelfs twee nieuwe diakenen worden benoemd, maar dit voorstel was praktisch niet haalbaar. Er moest in 1967 meer nadruk worden gelegd op het

⁹⁷Notulen diaconale vergadering 21 maart 1966, doosnummer 421.

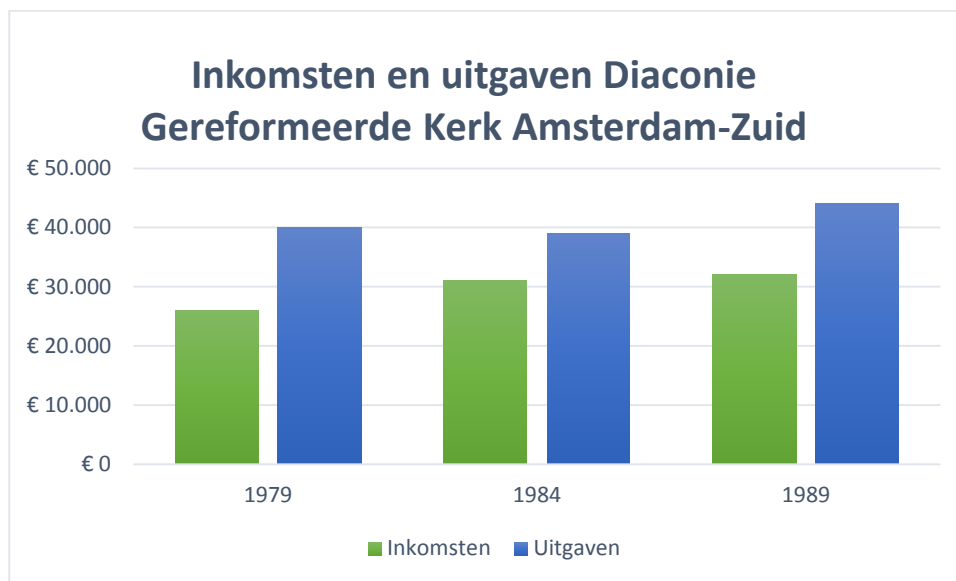
⁹⁸Notulen diaconale vergadering 19 september 1965, doosnummer 421.

belang van de collecte, omdat de opbrengsten daarvan terugliepen ten opzichte van de jaren ervoor. Zelfs in de preek moest de collecte benadrukt worden door de dominee.⁹⁹

De collecteopbrengsten voor de diaconie liepen terug, omdat de kerkleden die niet hulpbehoevend waren dachten dat de ABW in alle nood kon voorzien, terwijl de diaconie ook voor andere doeleinden gold. De ABW was hierdoor niet alleen een toevoeging, maar ook een belemmering voor de diaconie. Doordat de notulen van de diaconale vergaderingen na 1968 niet beschikbaar zijn is er weinig te zeggen over de oorzaak van het teruglopen van de inkomsten. Aan te nemen is dat de terugloop van het ledenaantal, dat in het vorige hoofdstuk beschreven is, een waarschijnlijke oorzaak was.

Uit volgende grafiek komt echter een ander beeld naar voren wat betreft de financiële situatie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid in de jaren 1980. Hieruit blijkt dat zowel de inkomsten als de uitgaven gestegen zijn:

Grafiek 3

Bron: Jaarrekeningen 1979, 1984 en 1998, Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid, doosnummer 506.

Voor verder onderzoek zou het zinvol zijn om de notulen van de diaconale vergaderingen uit de jaren 1970 en 1980 te analyseren om te verklaren hoe het gekomen is dat de inkomsten weer opliepen in de jaren 1980 terwijl in de jaren 1960 de inkomsten continu leken te dalen.

⁹⁹Notulen diaconale vergadering 19 december 1966, doosnummer 421.

3.4 Recapitulatie

Aan het begin van dit hoofdstuk is beschreven hoe de WWV en de ABW zijn ingevoerd. De WWV was de voorloper van de ABW en de ABW werd ingevoerd ter vervanging van de Armenwet van 1912, omdat die te gedateerd zou zijn. Het voornaamste verschil was dat de hulpbehoevende ruimere bijstand moest krijgen, zodat niet alleen in de basisbehoeften kon worden voorzien, maar dat er ook wat extra te besteden was.

De invoering van de ABW was het einde van de ontwikkeling dat bijstand of financiële hulp niet een gunst was, maar een recht. Dit betekende dat de rol van de diaconie, de christelijke armenzorg, veranderde. De uitbouw van de sociale zekerheid betekende dat de diaconie op de tweede plaats kwam. De kerk werd gepasseerd. Zij ging zich meer richten op het verlenen van immateriële hulp en op het verlenen van hulp aan mensen in ontwikkelingslanden, het werelddiaconaat.

In de Gereformeerde Kerken in Nederland duurde het, vergeleken met andere kerkgenootschappen, relatief lang voordat zij geaccepteerd had dat de ABW een feit was. De invoering van de ABW zou leiden tot verslapping van de band met de kerkleden. Uiteindelijk accepteerde de Gereformeerde Kerk de ABW alsnog en schikte de Diaconie zich in een andere rol. Met name het benoemen van de ‘nieuwe armoede’ als gevolg van de crises in de jaren 1970 zorgde ervoor dat de Diaconie bestaansrecht had voor veel kerkleden.

Uit de notulen van de diaconale vergadering van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid blijkt dat de diaconie ging gelden als een aanvulling op de ABW en dat het een manier was om het contact te bewaren met de ondersteunden. De invoering van de ABW zorgde voor een verandering in het diaconaat. Helaas is er geen verslag van een werkconferentie hierover beschikbaar in het archief waardoor meer onderzoek hiernaar gewenst is. De Diaconie onderging een reorganisatie met als gevolg dat niet alle persoonlijke gevallen besproken werden tijdens de diaconale vergaderingen. Uit de notulen blijkt dat er weerstand was tegen de invoering van de ABW, maar de argumentatie hiervoor is helaas niet genotuleerd.

In de notulen wordt veel aandacht geschonken aan het werelddiaconaat. Dit past in het theoretisch kader dat geschetst is door Polderman en Van Leeuwen. Wat niet past in het theoretisch kader van Van Leeuwen is dat hij stelt dat de diakenen bang waren dat de maatschappelijk werkers de taak van de diakenen zou overnemen. Uit de notulen blijkt dat het werk naast elkaar bleef bestaan en zelfs dat zij af en toe samenwerkten.

Van Leeuwen schrijft dat de kerken minder geld te besteden hadden en dat dit ook invloed had op de diaconie. Deze stelling is gedeeltelijk terug te zien in de bronnen. In de jaren

1960 blijkt dat de Diaconie inderdaad minder financiële middelen beschikbaar had dan in de jaren daarvoor. Uit de grafiek blijkt echter dat in de jaren 1980 de Gereformeerde Kerk juist meer inkomsten had voor het diaconale werk ten opzichte van de jaren 1960. Helaas zijn er van de periode 1970-1990 geen notulen beschikbaar waardoor er verder onderzoek gewenst is om hier een verklaring voor te geven.

Conclusie

Dit onderzoek heeft zich gefocust op de vraag welke invloed de invoering van de sociale zekerheidswetten uit de periode 1945 – 1965 had op de Diaconie van de Gereformeerde Kerk in Amsterdam-Zuid in de context van de christelijke armenzorg en secularisering van Nederland. In het eerste hoofdstuk is de ontwikkeling van de armenzorg in Nederland tussen 1854 en 1945 beschreven. Kenmerkend voor deze periode was dat, ondanks de Armenwetten van 1854 en 1912, de armenzorg gekenmerkt was door liefdadigheid en dat de kerkelijke en particuliere instellingen het recht hadden om eerder armenzorg te mogen verlenen dan dat een hulpbehoevende staatszorg kreeg. In deze periode is ook de Gereformeerde Kerk ontstaan.

Na 1945 kwamen er steeds meer sociale zekerheidswetten, omdat de overheid het als haar taak ging zien om ervoor te zorgen geen enkele burger in armoede moest leven. Zowel Van Leeuwen als Polderman stellen dat de invoering van die wetten gezorgd heeft dat de christelijke armenzorg minder dominant werd. Dit had tevens te maken met de stijgende kosten van de armenzorg die de kerken niet meer konden betalen. De kerken wilden door middel van de diaconie de band met hun leden behouden en wilden daarom voorkomen dat veel leden gebruik zouden maken van voorzieningen vanuit de overheid. Voor de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid gold dit ten dele. Aan de ene kant werden hulpbehoevende kerkleden vaak doorwezen naar de Gemeente Amsterdam, omdat de diaconie de kosten niet kon betalen. Aan de andere kant werden hulpbehoevenden zo snel doorverwezen naar de Sociale Dienst dat het lijkt alsof de diaconie helemaal niet wilden voorkomen dat veel kerkleden gebruik zouden maken van voorzieningen vanuit de overheid.

De diaconie werd niet alleen gebruikt om de band met hulpbehoevende geloofsgenoten te behouden, maar zij werd tevens gebruikt als controlemiddel om te zien of ieder lid wel genoeg bijdroeg. Daarom is de eerste conclusie van het onderzoek dat het aannemelijk is dat de toenemende sociale zekerheid vanuit de overheid ervoor zorgde dat de band tussen de kerken met hun geloofsgenoten minder stevig werd, omdat de hulp vanuit de overheid vrijblijvender was dan die van de diaconie.

In het tweede hoofdstuk is de secularisering van Nederland beschreven voor de periode 1960-1990. Na 1960 liepen veel kerken leeg, doordat de publieke religie en theologie dusdanig veranderde waardoor de kerk haar aantrekkelijkheid verloor. Ook de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid heeft hiermee te maken gehad, omdat het ledenaantal vanaf 1960 met 81 procent terugliep. Als reactie hierop is zij gaan samenwerken met andere kerkgenootschappen in Amsterdam voor het werelddiaconaat. Een tweede belangrijke conclusie die daarom getrokken moet worden is dat niet alleen de toenemende sociale zekerheid vanuit de overheid heeft geleid tot ontkerkelijkheid, maar ook de secularisering.

In het laatste hoofdstuk is de toenemende sociale zekerheidswetgeving na 1960 beschreven. Dit betrof de invoering van de WWV en de ABW. De hulpbehoevende burger kreeg als gevolg hierdoor ruimere bijstand dan onder de Armenwet van 1912. De derde conclusie is dat met name de ABW ervoor gezorgd heeft dat de Diaconie van de Gereformeerde Kerk een andere rol is gaan spelen. In plaats van alleen financiële ondersteuning van leden ging zij zich meer richten op het werelddiaconaat en ging zij de ‘nieuwe armoede’ benoemen die was ontstaan als gevolg van de crises in de jaren 1970. Deze conclusie geldt ook voor de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid die zich sterk maakte voor het werelddiaconaat wat blijkt uit de notulen van de diaconale vergaderingen.

Er is echter één opmerking die ik plaats bij dit onderzoek. Van Leeuwen stelt dat de kerken steeds minder geld te besteden hadden en dat dit ook zijn invloed had op de diaconie. Uit de notulen uit de jaren 1960 blijkt dat dit inderdaad ook het geval was bij de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid, maar opvallend is dat de jaarrekeningen uit de jaren 1970 en 1980 erop wijzen dat de Diaconie juist meer te besteden had. Helaas zijn de notulen uit die periode niet beschikbaar, waardoor verder onderzoek wenselijk om te zien of in die tijd kerkleden meer gebruik maakten van de diaconie ten opzichte van de sociale zekerheidswetgeving dan in de jaren 1960.

De algemene conclusie van dit onderzoek is dat ten tijde van de groeiende verzorgingsstaat in Nederland de christelijke armenzorg veranderd is door de invoering van de sociale zekerheidswetten. In tegenstelling tot wat sommige kerkleden dachten, dat de rol van de diaconie uitgespeeld zou zijn, kreeg zij een andere rol toebedeeld. Er werd meer samengewerkt met diaconieën van andere kerkgenootschappen, mede door invloed van de secularisering. Armoedebestrijding buiten de landsgrenzen door middel van het werelddiaconaat werd een belangrijk doel van de Diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid. De Diaconie diende na 1965 als aanvulling op de sociale zekerheid die vanuit

de Nederlandse overheid geboden werd in tegenstelling tot voor 1945 toen de diaconie voor hulpbehoevende kerkleden belangrijker was dan de sociale zekerheid vanuit de overheid.

Bronnenlijst

- Algemene Bijstandswet (1965).
- Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948).

Archief van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid (1879-1986), Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), collectienummer 99.

Doos 421:

- Notulen diaconale vergadering 29 april 1948.
- Notulen diaconale vergadering 24 juni 1948.
- Notulen diaconale vergadering 14 oktober 1948.
- Notulen diaconale vergadering 9 september 1948.
- Notulen diaconale vergadering 22 september 1949.
- Notulen diaconale vergadering 29 december 1949.
- Notulen diaconale vergadering 10 augustus 1950.
- Notulen diaconale vergadering 3 februari 1963.
- Notulen diaconale vergadering 30 september 1963.
- Notulen diaconale vergadering 7 oktober 1963.
- Notulen diaconale vergadering 4 november 1963.
- Notulen diaconale vergadering 18 november 1963.
- Notulen diaconale vergadering 2 december 1963.
- Notulen diaconale vergadering 15 juni 1964.
- Notulen diaconale vergadering 16 november 1964.
- Notulen diaconale vergadering 15 maart 1965.
- Notulen diaconale vergadering 19 september 1965.
- Notulen diaconale vergadering 25 oktober 1965.
- Notulen diaconale vergadering 21 maart 1966.
- Notulen diaconale vergadering 19 december 1966.
- Notulen diaconale vergadering 16 januari 1967.

Doos 426:

- Diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid, *Korte introductie in de praktijk van het diakonale werk* (oktober 1966).

Doos 441:

- Brief van de penningmeester van de Weezenstichting aan de diaconie van de Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid, 29 juni 1948.

Doos 506:

- Jaarrekening 1979 Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid.
- Jaarrekening 1984 Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid.
- Jaarrekening 1989 Gereformeerde Kerk Amsterdam-Zuid.
- Rapport Classis Amsterdam (1990).

Literatuurlijst

Becker, J.W., Vink, R., *Secularisatie in Nederland, 1966-1991, de veranderingen van opvattingen en enkele gedragingen* (Rijswijk 1994).

Eijnatten, J. van, Lieburg, F. van, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum 2006).

Dekker, G., *De stille revolutie, De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken in Nederland tussen 1950 en 1990* (Kampen 1992).

Gerwen, J., van, 'De welvaarsstaat: volksverzekeringen, verzekeringsconcerns, financiële dienstverleners en institutionele beleggers 1945-2000' in: J. Gerwen, van en Marco H.D., Leeuwen, van (ed.), *Zoeken naar zekerheid. Risico's, preventie, verzekeringen en andere zekerheidsregelingen in Nederland 1500-2000* (Amsterdam 2000).

Kennedy, J.C., *Bezielende verbanden: gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland* (Amsterdam 2009).

Kennedy, J.C., Zwemer, J.P., 'Religion in the modern Netherlands and the problems of pluralism', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 125 (2010) 237-268.

Leeuwen, M.H.D., van, 'Armenzorg 1912-1965: van centrum naar periferie', in: J. Gerwen, van en M.H.D. Leeuwen, van (ed.), *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekering in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam 1998).

Leeuwen, M.H.D., van, 'Opbloei van de charitas na 1965' in: J. Gerwen, van en M.H.D. Leeuwen, van (ed.), *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekering in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam 1998).

Need, A., Graaf, N.D., de, 'Losing my religion, een dynamische benadering', *Mens en Maatschappij* 69 (1994) 242-263.

Polderman, C.P., *De kerk gepasseerd, Van kerkelijke zorg naar verzekeringscontract* (Zierikzee 2002).

Stoop, J.P., 'Kerk onder de Duitse bezetting, De kerkenraad van de Gereformeerde Kerk van Amsterdam en de maatregelen van de bezetter', in: J.D. Snel, P.H.A.M. Abels, G.N.M. Vis en J. Bakker (ed.), *En God bleef toch in Mokum, Amsterdams kerkgeschiedenis in de negentiende en twintigste eeuw* (Delft 2000).

Valk, L., van der, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid, Een onderzoek naar de ontwikkeling van de armenzorg in Nederland tegen de achtergrond van de overgang naar de Algemene Bijstandswet, 1912-1965* (Delft 1986).